ДЕ ТИРСА ШУМІЛА

Історична драма

на три дії, дев'ять картин

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Іван Дмитрович Сірко, кошовий, отаман війська Запорозького.

Софія, його дружина.

Роман, їхній син.

Марія, їхня дочка.

Данило Гунда, брат Софії.

Оксана, подруга Марії.

Максим Пелех, донський козак, наречений Марії.

Степан Чориогор, кобзар.

Ярина К а р д а ш, козачка, вдова.

Мурад-Гірей, кримський хан.

З а й т у н е, ханська дружина.

Д а л ь г а т, її брат. Він же — Невідомий.

Шаріф-Мурза, татарський князь.

С е м і о н, юнак 15 років.

Івашка Міюска, керівник групи козаків, яка підтримує Семіона.

Ю з е ф Ольховський, єзуїт, агент Ватікану.

Перепелиця, писар у війську Запорозькому.

Шевчик Щербак — знатні козаки

Бідна татарка.

Іван Дзеня, протопоп, посланець гетьмана Самойловича.

Квітковський, слуга того ж гетьмана.

Курінні, отамани, козаки, кобзарі, воїни — на Січі.

Аги, мурзи, солтани — у кримського хана Мурад-Гірея.

Татари, турки, полонені, танцівниці.

Чоловіки, жінки, дівчата, парубки — сусіди Івана Сірка.

Дія відбувається на Україні в другій половині XVII століття.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

Садиба Івана Сірка в Мерефі. Хата. Садок Пасіка. Перед вікнами — квіти. У саду, ліворуч, стіл, біля якого порається Софія. За нею стежить Д а нило Гунда.

Софія. Щось хочеш мені сказати?

Данило. Хочу, та не знаю, сестро, чи зараз, чи, може... Софія (пильно дивиться на брата). Недобра вість?.. Данило. Доброго мало, Софіє... Софія. Говори.

Данило. Нічого не помічаєш... за Іваном?

Софія мовчить.

Бачу... знаєш... Софія. Знаю.

Данило. Може, мені з ним...

Софія. Ні, Даниле. Я примічаю... зневажаєш ти мого чоловіка... останнім часом.

Д а н и л о. Не криюся від тебе, сестро. Тому й хотів... Софія. Сама з ним говоритиму.

Данило (зиркнув у глиб саду). Іде... твій Іван Сірко. Будь здорова, сестро! (Пішов).

Софія продовжує поратись біля стола.

Іван Сірко. Щільникового меду постав на столи. (Дивиться на Софію). Тобі погано? Ти бліда... Софія. Душа моя в тривозі.

Іван С і р к о. Не розумію, чого ж тобі тривожитись?

Софія. Уникаєш мене, Іване... Як повернувся з Січі — ні разу не поговорили... То на пасіку йдеш, то до річки, чи в степу блукаєш, аби тобі зі мною не бути... Щось трапилось з тобою, а ти криєшся...

Іван Сірко (уникливо). Втомився від походів та боїв.

Софія. Ой ні!.. Не втома це. Я примічаю... Серцем чую. Скажи мені... правду...

Іван Сірко (роздратовуючись). Що ти хочеш? Для чого почала таку розмову? Ну, для чого?

Софія. Ти ніколи раніше не кричав на мене...

Іван Сірко. Яі зараз... не кричу... Тільки навіщо це все... у такий день?

Софія. Несила моя.,, довше мучитись... Я мушу знати... Іван Сірко. Що саме? Ну, що ти хочеш знати? Софія (хвилюючись). Мені переказували вірні люди...

Чути пісню:

Ходить гарбуз по городу, Питається свого роду: "Ой чи живі, чи здорові Всі родичі гарбузові?"

Входить кобзар Степан Чорного р.

Іван Сірко. Степан?.. Степан Чорногор!.. Кобзарю мій дорогий... Та звідкіля ти взявся тут, у Мерефі? Степан. Здрастуй, Іване... Сірко...

Цілуються.

Іван Сірко (до Софії). Пізнаєш? Софія. Пізнаю.

Степан. Давненько вас не бачив, Софіє... Софія. Ми раді вам... дуже раді... (Іде до хати). Степан. Бач, знову довелося в гостях у тебе побувати. Іван Сірко. Не просто в гості, а ще й на весілля потрапив.

Степан. Он як! Сина жениш чи дочку заміж віддаєш? Іван Сірко. Дочку... Марію. Степан. Хто зять?

Іван Сірко. Максим Пелех.

Степан. Пелех?.. Невже син твого друга-дончака Данила Пелеха?

Іван Сірко. Син.

Степан. Чув я, Данило тяжко поранений.

Іван Сірко. У Ногайських степах. Довелось розпрощатися йому з товариством. Одвіз його Максим у рідну сторону донську...

Степан. Шкода, завзятий воїн...

Іван Сірко. На різдво гостювали в мене обоє, і молодому Пелеху сподобалась моя дочка. Степан. Добре.

Іван Сірко. А сьогодні їх благословлятиму на шлюб.

Степан. То й зовсім добре. Породичаєшся з донцями.

Іван Сірко. Породичаюсь. (Обіймає друга). Радий я тобі, Степане Чорногор! Але ти не перший... уже в мене гості є. І знаєш хто?

Степан. Скажеш...

Іван Сірко. Знатні січовики Запорожжя, друзі мої вірні: Шевчик та Щербак.

Степан. А де ж вони?

Гв а н Сірко. Он там... під грушею відпочивають. Ходімо до них.

Степан. Зажди трохи. (Озирнувся на хату). Уклін тобі... Іван Сірко. Від кого? Степан. Від Кардашихи.

Іван Сірко. Ну, і як вона?.. Чи й досі журиться за чоловіком?

Степан. Журиться й за чоловіком.

Іван Сірко. У битві він мов лев! Відважний, сміливий, вірний товариству.

Степан. Авжеж, добрий був козак, що говорити... За таким можна журитися... Але й тебе вона не забуває. Коли дізналася, що до Мерефи йду...

Іван Сірко. Ну?..

Степан. Дуже зраділа... (Таємниче). А доживає на хуторі останні дні.

Іван Сірко. Як то... останні... Хвора, чи що? Степан. Продала хутір, майно і худобу. Іван Сірко. Тай навіщо?

Степан. Збирається тобі гроші передати, щоб ти зброї та коней добрих придбав козакам... "Хоч цим,— каже,— прислужуся запорожцям та помщусь ворогам за мого Кіндрата".

Іван Сірко. Та-ак... А не говорила, де збирається жити?

Степан. Говорила. "Піду,— каже,— до Таврії або десь поблизу Січі оселюся".

Іван Сірко. Он що в неї на думці.

Степан. Ну, а як твоя Софія? Чув я, хворіє? Іван Сірко. Та хворіє. Возив навіть у Київ, до Печер-ської лаври...

Степан. Помоглося?

Іван Сірко. Втекла Софія з церкви.

Степан. Ото диво!

Іван Сірко. Не може вона тепер на ікони дивитися. А сталося це з нею після того, як на Старі Байраки наскочив татарський загін. Ну, ми відбивали напад... І син мій, старший... Петро був зі мною... Софія вдома молилася перед іконами, щоб господь зберіг нас... А після бою розшукала Петра... Порубаний... посічений... З того дня і сталося отаке з нею... Та не будемо зараз про це згадувати. (Обійняв гостя за плечі). Ходімо, Друже!

Степан. Я ж до тебе, Іване, он яке діло маю. Іван Сірко. У саду поговоримо...

З'являються Роман і Оксана.

Роман. Я мушу їхати... мушу! Оксана. Не любиш...

Роман. Тебе? Оксано! (Дивиться їй в очі). Ти наймиліша для мене в світі!..

Оксана. Навіщо ж покидаєш?

Роман. Сама подумай... Батько мені кажуть: "Без бувалого товариства чого ти вартий? На кілька років посилаю тебе в Запорозьку Січ, щоб ти світу побачив, та понюхав пороху, та свою шаблю випробував у боях..."

Оксана (лякливо). У боях?

Роман. У боях... "Щоб був,— каже,— достойним мені сином!" Як же я можу рідного батька не послухатись? Зрозумій мене, Оксано.

Оксана. Розумію, але від того не легше.

Роман. Роки проминуть швидко.

Оксана. Ой ні! Не швидко. (Глянула на нього).

Роман. Ти вір мені. Я повернусь. Я повернусь до тебе, де б не був.

З хати виходить Марія у весільному вбранні. Марія. Братику! Щось мама хочуть тобі сказати. Роман глянув на Оксану, обійняв її, пішов.

Душно в хаті.

Оксана. Розумію... Ждеш Максима.

Марія. Жду, а на серці чомусь тривожно.

Оксана. Чого ж тобі, подруженько, тривожитись? Прибуде твій наречений, благословлять вас батько з матір'ю, обвінчаєтеся в церкві...

Марія. Скажи, Оксано, а ти... брата мого... любиш? Оксана. Он ти про шо...

Марія. Бачу, смутна, зажурена... Що сталося? Може, образив тебе? Може, слово негарне сказав? Оксана. Нема чого веселитися, Маріє. Марія. Та й чому... Чому? Оксана. Скоро вирушає Роман з Мерефи. Марія. Сам сказав? Оксана. Сам.

Марія. Не хочеться мені, щоб він їхав у Січ. Вже мати плакали, і я плакала... Та хіба ти не знаєш нашого батька? Як звелів — так мусить бути!

Входить Данило.

Данило (до Марії). Вирядилась, як пава, а молодого нема?

Марі я. Поки що нема...

Данило. То, може, й не буде? Хе-хе-хе!

Марія. Ой дядьку Даниле, завжди у вас щось колюче на думці. Не любите ви людей.

Данило. А за що їх любити? (До Марії)). Мати в хаті? (Зникає за дверима).

Оксана. І що воно за нелюдим — твій дядько. Живе сам, як домовик.

Марія підбігає до тину, зорить у вулицю, а Оксана лишається біля ґанку. Не видно?

Марія. Ну, чому він так запізнюється? Оксана. А ми ходімо тим часом до мене та нарвемо квітів.

М арія. У нас своїх он стільки!

Оксана. А в мене пишніші. Ходімо, Маріє. Будемо тебе наряджати — найкращу квітку приколю. Марія. Ну, хіба що ненадовго.

Дівчата вибігають. З пасіки на подвір'я заходить Іван Сірко з Друзями.

Шевчик. Як рубону шаблею — так десятьох і нема. Щербак. Брешеш!

Шевчик. От щоб я своєї жінки довіку не побачив! Іван Сірко (обійняв за плечі). Ти, Шевчику, лицар добрий, та знаємо про тебе й інше. Ш е в ч и к. А що ж інше?

Іван Сірко. На дозвіллі ти — невсипущий картяр. Шевчик (сміється). Правда. Люблю це діло. Іван Сірко. Але ти не стільки картяр... Ти ще й гульвіса добрий. (Сміється).

Шевчик. І така слава про мене ходить. (Пританцьовує і співає).

Ой дівчина-горлиця До козака горнеться, А козак, як орел, Як побачив, так і вмер.

Ну, мій друг Щербак ні в чому мені не поступиться.

Іван Сірко. Теж правда. Щербак мовчки ворога б'є, мовчки горілку п'є...

Щербак. Чому ж мовчки, Іване? Я, коли треба... я балакучий...

Всі. Знаємо тебе, золота ти душа!

Щербак. Оце ми з Шевчиком побували вдома, та набридло нам хутірське життя.

Іван Сірко. І вирішили знову податися на Січ? Щербак. Не самі... З тобою, Іване.

Іван Сірко. Хіба що сина... Романа з вами виряджу, а сам я вже, мабуть, прибився до хатнього берега. Онуків няньчитиму... біля бджіл ходитиму. Ні про які війни та походи й думати не хочу.

Степан. Що сина посилаєш до Січі — спасибі тобі. Але хіба ж можна на тому погодитись, щоб отакий воїн, як ти, такий орел вдома сидів?

Іван Сірко. Був орлом, та крила мої притомилися...

Степан. Великі полчища татарські разом з турками йдуть на землю нашу. Сіють всюди смерть і насильства над сестрами^ дружинами, дітьми нашими.

Іван Сірко. Невеселі новини привіз ти, Степане. . Степан. Невеселі, що й казати! А кілька загонів прорвалося аж на Слобожанщину, чинять тут промисел, убивають і палять... Беруть ясир, женуть людей наших у рабство. Хіба можна таке терпіти?

Іван Сірко. Жалиш ти мою душу, Степане.

Степан. Мусиш скоритися січовому товариству і повернутися на Запорожжя!

Іван Сірко. Подумаю, брате, подумаю.

Чути далекі дзвоники. Чути цокіт кінських копит. Вбігають з квітами Марія і Оксана.

Марія (радісно). Поглянь, поглянь, Оксано! І вершники... І тройка...

Оксана. А хто ж то першим мчить на білому коні? Марія. Та він же... Мій Максим! (Гукає). Мамо! Весільні гості їдуть... Чуєте, мамо? (Біжить до хати). Оксана. Щаслива!.. (Йде за нею).

Іван Сірко. Ну що ж, браття, треба мені майбутнього зятя зустрічати.

З хати з'являються Марія, Оксана, дружки з квітами. На подвір'я заходять Максим Пелех, бояри, свахи, світилки, старости і музики: цимбаліст, двоє скрипалів, контрабас та бубон.

У молодого в руках хлібина. Він кладе її на стіл. Іван Сірко. Як батько?

Максим. Рани в нього відкрилися — не зміг у дорогу вирушати. Наказав кланятися низенько. (Вклоняється). І жде він вас усіх... до себе в гості.

Світилки, бояри і свахи (вітають господарів).

Добрий вечір тому, А хто в цьому дому, Старому й малому, Богові святому!

Дружки (відповідають).

Здорові, гості, були, Що за нас не забули, Що на поріг ставали, "Добрий вечір" казали.

Дружки не встигли скінчити, як відповідають їм світилки. Молода тим часом ховається поміж людьми.

Світилки.

Не гнівайся, ненько,

Що приїхав зять не раненько,

Великого письма вчився,

Учився писати,

Щоб Марію взяти.

І далі.

Ой дайте нам стільця, Дайте нам гребінця, Дайте нам кожуха, Щоб сіла молодуха.

Максим. А де ж молода?

Голос. Старший боярине, розшукай!

Дружки (співають).

Ой ми не ковалі, Ми стільця не скували, Не пошили кожуха — Не сяде молодуха.

Бояри вносять стільця й кожуха. Старший боярин веде молоду, намагається її посадити, а молода вибиває стілець ногою. Його підхоплюють дружки, силкуються сховати, але не дрімають і бояри. Стілець знову на місці.

Світилки.

Ми самі ковалі, Ми стільця скували, Гребінця купили, Пошили кожуха, Сяде молодуха!

Старший боярин таки саджає на стілець молоду.

Дружки.

Увійди, братику, З сінечок до хати! Будеш, братику, Сестричку розплітати.

З хати виходить Роман.

Така, братику, суботонька настала, Щоб моя коса до пояса маяла, Щоб моя краса, як золото, сяяла, Щоб моя ненька до столу припадала.

Максим розплітає одну косу, Роман — другу.

Світил к и.

Ой надворі негодонька, Ще й туман наліг. Ой хто ж тебе, Маріечко, Так дрібно заплів?

З хати виходить Софія. На тарілці вишиваний рушник з хлібиною, а на хлібині весільний віночок. Молода вклоняється матері тричі й цілує руку. Потім бере хліб, кладе на стіл, а віночок передає дружкам і сідає па стілець. Дружки прикрашають молоду тим віночком, чіпляють додаткові стрічки

й разочок намиста.

Дружки.

Ой надворі просо молотять, А у хаті косу золотять, А вже просо домолочують, А вже косу дозолочують...

(Закінчують прикрашати молоду, співають).

Ой устань, Маріє, із стільця, Подивися на Максима-молодця. Він у тебе три години просидів, Він тебе у віночку не видів.

Підводиться Марія, підходить до Максима, чіпляє йому на груди або до шапки зелену складену стрічку, а поверх неї приколює червону та пишну квітку. Максим цілує молоду, бере її за руку, веде до батьків.

Максим. Благословіть нас... до шлюбу стати.

Іван Сірко виносить ікону. Софія дивиться то на Івана Сірка, то на ікону божої матері, міниться на лиці. В очах її засвічується страх, але

Сірко того не помічає.

Іван Сірко (тримаючи ікону, говорить). Бог благословляє, і я благословляю вас, діти. Нехай поміж вами буде згода, щастя та любов. (Тричі хрестить іконою).

Тричі молоді вклоняються йому низько, цілуючи батькові руку.

(Потім звертається до Софії). Благослови їх, мати!

Софія (пильно дивиться на Сірка). Іване! (Погляд зупиняється на іконі. В очах її благання). Ти ж знаєш...

Іван Сірко. Кріпися, Софіє! Діти ждуть твого благосло-віння. (Передає їй ікону).

Марія. Благословіть нас, мамо.

Входить Ярина К а р д а ш. Іван Сірко (здивовано). Ярина?!

Софія кам'яніє на якусь мить і раптом починає нервово реготати. Данило. Заберіть... Заберіть у неї ікону!

Софія регоче. Навісний сміх переходить у ридання.

Марія (кидається до матері). Мамо!.. Ма-а! Рідненькі... заспокойтесь... Заспокойтеся, мамо!

Данило (забирає в неї ікону). Свят, свят, свят господь бог Саваоф! Да расточаться вразі його!

Софія. Небо... яке чорне.

Шевчик. Ще не отямилась, бідна.

Вривається гонець.

Гонець. Татари!.. Татари!..

Іван Сірко глянув у степ, потім на Ярину і, ні слова не сказавши, швидко йде до хати. Ярина проводжає його німим, сповненим любові й болю поглядом.

Данило. Треба рятуватись... (Злодійкувато зникає). Щ е р б а к. Ходімо, Шевчику, підтягнемо коням підпруги. Максим. І яз вами. Марія. Максиме! Як же з весіллям?

Максим. Не час тепер про нього думати. Потім догуляємо.

Марія. Максиме, зостанься! (Біжить слідом за ним).

Степан. Мабуть, і мені .сьогодні доведеться за зброю братися. (Зупиняється проти козачки). Ой Ярино, не в добрий час ти завітала до Івана Сірка. (Виходить).

Розходяться люди. На сцені лишаються тільки Сірчиха й козачка.

Софія. Чого прийшла сюди? Що тобі треба від мого чоловіка?

Ярина. Гроші йому принесла. Софія. Які гроші? Геть!

З хати виходить озброєний Іван Сірко. Що це — сон?.. Чи якесь видіння?

Іван Сірко (дивиться на Ярину). Бач, як воно сталось. І весілля не згуляли... І з тобою, Ярино, нема часу говорити.

Ярина. Ще поговоримо. Де б не був, Іване Дмитровичу, я все одно тебе знайду!

Софія. Куди зібрався, Іване?

Іван Сірко. Поглянь!.. (Повів рукою у напрямі степу).

З хати Оксана виносить Романову шаблю. Роман цілує зброю, хоче йти, але до нього кидається мати.

Софія. Петро поліг... тепер Романа?.. (Затуляє його собою). Не пущу! Не дам!

Роман. Мамо! Бачите, скільки на майдані вже зібралося молодців! А я хіба гірший за інших? Шабля в мене гостра, кінь бистрий. Піду я, мамо... Піду!

Іван Сірко (біля воріт). Прощай, Софіє! (Цілує дружину, потім цілує дочку). Матір доглядай.

Софія. Нехай бог... збереже!

Чути голос Романа: "Прощайте, мамо!"

(Намагається перехрестити його, але ослабла рука падає, мов пліть. Наче п'яна, повертається до столу, промовляючи). Збереже... Збереже...

Іван Сірко (за ворітьми). По конях!

Зацокали копита.

На сцені лишилися Ярина Кардаш і Сірчиха, знову стрілись очима. Не прощаючись, козачка виходить. Софія дивиться їй услід.

Софія. Чую! Серцем чую біду!

Затемнення. Палає село. На садибу Івана Сірка вриваються татари, рубають квіти, гілля яблунь, пробують мед, горілку. Крізь розчинені ворота на тлі пожежі ведуть полонених. Дівчата в білих сорочках. Ось вбігає на рідне подвір'я Марія, мчить до ґанку.

Марія. Мамо! Ма-а-а!

її зустрічають татари, дико танцюють, вигукуючи незрозумілі слова, одягають на неї вінок.

(Зупиняється біля воріт, ламає руки). Ма-а-мо! Ма-а!.. (Зникає в заграваx пожежі).

Завіса

КАРТИНА ДРУГА

У палаці кримського хана Мурад-Гірея.

Слуга (повідомляє). Сам найвеличніший хан Мурад-Гі-рей!

Солтани, аги, мурзи шанобливо йому вклоняються. Мурад-ГІрей, бистрим поглядом озирнувши підлеглих, пройшовся сюди-туди, потім різко зупиняється проти солтана.

М у р а д. Скажи, що станеться, коли жбурнути камінь у тиху воду?

С о л т а н. Величний хане... Та хто ж цього не знає? Від каменя розійдуться хвилясті кола на всі боки...

Му рад. На всі боки... Хіба вас не повчав, як мусить діяти татарське військо? Досвідчений у боях солтан сам обирає місце для коша і на всі боки шле загони, очолені хоробрими мурзами... Мурзи так само обирають місце для свого коша і вже загони менші розсилають на всі боки, щоб якнайбільше охопити сіл і хуторів ворожих...

Солтан. Преславний хане, ми пам'ятаємо твоє повчання.

М у р а д. Хай шастають там воїни татарські, хай живляться чужим добром, беруть ясир багатий — беруть дівчат і молодиць, арканять юнаків, чоловіків... (Обвів очима всіх). Старих же і малих... під ніж!., під ніж!., під ніж!..

Входять Шаріф і Юзеф Ольховський.

Ш а р і ф. Найвеличнішому хану Мурад-Гірею салям! (Вклоняється).

Мурад подав знак, і солтани, аги, мурзи виходять.

Му р а д. Які вісті з Запорожжя? Які новини від турецького султана? Доповідай, мій вірний мурза Шаріф. Доповідай!

Шаріф (вклоняючись). Є добрі вісті, премудрий хане Му-рад-Гірей, з Стамбула від турецького султана.

Мурад. Про Запорожжя в тебе питаюся. Чи пощастило знищити урус-шайтана... руського чорта кошового отамана Сірка? Про це в тебе питаюся.

Шаріф. Радісного мало, незрівнянний Мурад-Гірей. Іван Сірко знову на Січі. Та скоро його душа потрапить до вічного пекла.

Мурад. Поки душа його потрапить до пекла, він немало наших душ відправить до раю. Доповідай про все. Я слухаю.

Шаріф (вклоняється). О найсвітліший хане! Турецький султан Магомет Четвертий вирішив знищити Запорозьке військо і зруйнувати дощенту його кіш. Магомет Четвертий обіцяв надіслати п'ятнадцять тисяч стамбульських яничарів.

Мурад. Це радісна для мене вість... радісна!

Шаріф. Нехай славою встелеться твій шлях, непереможний хане Мурад-Гірей! Ми віримо в твою хоробрість і відвагу.

М у р а д. Отаман Сірко — досвідчений вовк, і я не хотів би з ним зустрітися. Мені б приємніше було... (Дивиться на мурзу).

Ш а р і ф. Бачити його вже мертвого? Про твоє бажання думали ми, непогрішимий хане Мурад-Гірей. М у р а д. І що придумали? Що?

Ш а р і ф. Наш вірний друг єзуїт Юзеф Ольховський порадив... (До Юзефа). Скажи про свої наміри сам. М у р а д. Я слухаю.

Юзеф. Ми добре знаємо силу й хоробрість січовиків...

Мурад (роздратовано). Про Сірка тебе питаю. Як знищити мого найлютішого ворога Сірка?

Юзеф (вклоняючись). Про це я думав. Про це сказати хочу. Ми розставимо різні пастки на кошового отамана, щоб біля нього щодня, щогодини були наші вуха, наші очі, наша вірна рука.

М у р а д. Де взяти таку надійну людину?

Юзеф. її вже знайдено.

Ш а р і ф. На допиті ми запитали: "Що хочеш вибрати для себе — вічне поневолення, каторгу чи гроші й подарунки за достойний труд?"

Мурад. Обрав, звичайно, гроші?

Ш а р і ф. О наймудріший хане!

Мурад. Хто ж він? Хто?

Шаріф б'є в долоні. Входить Данило Гунда, вклоняється.

Ш а р і ф. Підійди ближче. Тебе хоче бачити, хоче слухати наш повелитель мудрий — кримський хан Мурад-Гірей. М у р а д. Ти знаєш Івана Сірка? Данило. Він одружений з моєю сестрою. Мурад. Хитруєш?

Данило. Клянусь! Ненавиджу я родича мого Сірка... Мурад (пильно дивиться на нього). Бачу в твоїх очах вовчий блиск. Навчіть, що йому слід робити!

Юзеф і Шаріф шанобливо вклоняються.

(Кидає кисет з грошима). Від мене... за послуги!

Данило. Не підведу... Робитиму все, що накажете. Клянусь!..

Шаріф. Іди. Потім з тобою говоритиму. Мурад (до єзуїта). Тепер бачу, добру школу ти пройшов. Добру.

Юзеф. Не все ще я сказав, славний хане Мурад-Гірей. Мурад. Слухаю.

Юзеф. Надумав я посварити запорожців з російським царем Олексієм Михайловичем.

Мурад (жваво). Посварити царя з запорожцями? Хіба це можливо? Царя з запорожцями...

Юзе ф.' Ми з мурзою Шаріфом домовились. Ш а р і ф. Так, наймогутніший Мурад-Прею, ми все обміркували... (Озираючись, щось шепоче ханові на вухо).

Сміється хан. Сміється Юзеф.

Му рад. Боюся, кошовий Сірко розгадає ваш намір... Розгадає.

Юзеф. Мусимо так зробити, щоб не розгадав.

М у р а д (до Ольховського). Добру матимеш нагороду. Тільки часу не гайте. Нам кожний день дорогий.

Ш а р і ф. Твоє веління, преславний хане Мурад-Гірей, для нас закон. (Вклоняється хану).

Му рад (до обох). Ваші підступи схвалюю. (Починає ходити). Добрі вісті! Добрі! Спасибі тобі, мій вірний мурза Ша-ріфе. До мого сорокатисячного війська ще приєднається п'ятнадцять тисяч стамбульських яничарів. П'ятнадцять тисяч... Це сила!.. З такою силою я зможу руйнувати ненависну мені Січ.

Ш а р і ф. Так, так, непереможний лицаре Мурад-Гірей. Запорозька Січ — то двері на Україну.

М у р а д. Ми розчинимо їх назавжди! Ми збудуємо на Дніпрі фортеці неприступні! Ми звідти підемо в нові походи. Підемо!

Ш а р і ф. Так, так, могутній хане Мурад-Гірей.

Мурад. А зараз хочу веселитися!.. Де мої солтани, мурзи, аги? Хай будуть свідками моєї радості... Хай веселяться разом зі мною!

Входять солтани, мурзи, аги.

Ш а р і ф. Не все ще тобі сказав, мій незрівнянний хане Мурад-Гірей.

Мурад. Якась вість?

Шарі ф. Найкрасивіших полонянок я звелів одібрати до гарему. А поміж ними є Марія — дочка твого найлютішого ворога Івана Сірка.

Мурад. Дочка?.. Рідна дочка?

Ш а р і ф. Ти матимеш розвагу, непогрішимий хане... Ти візьмеш добрий викуп за Марію. Мабуть, отаман кошовий не поскупиться на золоті червінці.

Мурад (показує на горло). Отут стоїть він кісткою у мене!

Ш а р і ф. А чи не думав ти, преславний хане, маючи в полоні його дочку, хитрощами і вмовлянням переманити кошового на свій бік, щоб з ворога і недруга зробити його спільником своїм?

Мурад (розсміявся). Урус-шайтана в спільники? О ні! Такому не бувати! Знаю... Про інше думаю я зараз. Про інше.

Ш а р і ф. Чи можна й нам твої величні думи знати?

Мурад. Його я серце потривожу і горем батьківським уп'юся вдосталь, щоби не раз душа козацька затьмарилась ядучою журбою... І, може, згодом отаман кошовий погодиться зробити все, чого я забажаю, бо не захоче смерті він для рідної дочки. Ні, не захоче!

Шаріф. Всевладний хане, ти, може, глянеш сам на полонянок, що їх пригнали твої воїни з української землі?

М у р а д. Гляну.

Шаріф (б'є в долоні).

З'являється слуга.

Привести полонянок!

Слуга виходить.

Марію схоплено в весільному вбранні. М у р а д. Хто наречений?

Шаріф. Якийсь донський козак Максим Пелех. Але весілля те не відбулося!..

З'являються танцівниці.

Наш світлий Мурад-Гірей забажав, щоб ви його розважили танцями.

Грає музика. Починається танок. Під час танцю входить З а й т у и е і Д а л ь г а т. Танці припиняються.

М у р а д. Зайтуне? Я ж наказував...

З ай ту не. Мій повелителю, мій муже Мурад-Гірей! Я прийшла... щоб захистити свого брата від злого наговору...

Дальгат. Клянусь життям — не винний я ні в якій змові проти тебе.

Му рад. Не вірю я тобі. Не вірю! Вигнанцем станеш ти довіку!

Зайтуне. Мураде, зглянься... Вислухай же правду.,, про Дальгата.

Входить Данило Гун да, вводить кількох красивих полонянок.

Серед них Марія.

Данило. Куди їх... гнати?

Шаріф (дивиться на Зайтуне і хана, потім рішуче вихоплює з гурту Марію). Ось вона, красуня степова!

Мурад пожадливо оглядає полонянку.

Зайтуне. Мураде!.. Схаменись! Марія. Дядечку Данило... Заступіться!

Він одвертається.

Мурад. До гарему!.. Марія. Ма-а-а! (І зів'яла).

Мурад не зводить з Марії очей.

Мурад. Вона отямиться в гаремі.

Затемнення

КАРТИНА ТРЕТЯ

Та ж декорація. Марія в татарському вбранні тривожно прислухається, відступає до стіни, не одриваючись поглядом од дверей. Входить у коштовному халаті Мурад-Гірей. Якусь хвилину мовчки дивиться на Марію.

Мурад. Красуне моя! Не бійся. Підійди до мене. (Розводить руки).

Але полонянка стоїть на місці. Скажи, Маріє, що мушу я зробити, щоб ти забула рідний край?

Марія мовчить.

Хіба неоднаково пропливають хмари і світять у небі зорі? Чи неоднаково розцвітають троянди і сходить і заходить сонце? Марія. Додому відпустіть.

Мурад. Скажи тільки слово... Єдине слово "люблю"! І я поставлю таку ж хату, в якій ти народилась і зросла. Чуєш? Єдине слово... З мого веління тут розростеться вишневий сад і квгги зацвітуть... Квіти

найпишніші, які ти звикла бачити у рідному краю. Я все дістану і все зроблю для тебе, Маріє!..

Марія. Додому...

Мурад. Я поведу тебе з собою. Я покажу тобі найдорожчі скарби. Там знайдуться шовки барвисті й оксамити: там вибереш собі такі прикраси, що їм ти не складеш ціни. Шовки барвисті й оксамити...

Марія. Додому!..

Мурад. Я одягну тебе в таке вбрання, якого ти не мала зроду. Лише тобі, Маріє, тобі єдиній, я подарую ізумруд, найбільший в світі. Ой, що за ізумруд! Береш у руки, дивишся очей не можна відірвати. Якими барвами іскриться він, як грає райдужно у глибині дорогоцінній... Твоїм, Маріє, твоїм навіки буде камінь той, тільки скажи, скажи, що мене любиш...

Марія. Мамо! Ма-а!

Мурад. Ти хочеш, щоб разом з тобою тут рідна матінка жила? Я все зроблю. З моїми вірними людьми в Мерефу надішлю Данила — твого дядька. Нехай умовить він свою сестру Сірчиху, а твою рідну матір, приїхати до тебе в гості.

Марія. Навіщо мучите мене? Адже душа моя затьмарена щодня страшною тугою за рідним краєм. Відпустіть... додому!

Мурад. Про рідний край забудь! Забудь! (Ревниво). Здогадуюсь... за ким сумуєш. Його ти любиш, любиш?

Марія мовчить.

Я не забуду, ні! У Січі... там є підвладні мені люди... їм накажу, і вони схоплять Пелеха Максима й сюди... Марія. Ні! Ні!

Мурад (люто). Я сам... Живцем у нього вирву серце й кину тобі під ноги, щоб більше ти не думала про того козака... Не думала... (Наближається до Марії).

Марія злякано відступає.

Запитую востаннє: чи згодна полюбовно найпершою ханшею стати? Дружиною моєю? Марія. Ні!.. Ні!..

Мурад. Подумай, що говориш? Подумай! Марія. Ні!

Мурад. Звелю — і ти опинишся в темниці, де вічний морок... Чуєш? Вічний морок.

Марія мовчить.

Я накажу давати тобі тільки сухарі та воду. Ти пропадеш!.. Подумай і скажи, що любиш мене, любиш... Марія. Ні! Ні! Ні!

Мурад. Не люти мене, бо я продам тебе у рабство в Персію, а чи Єгипет, чи навіть Палестину... Або в такі далекі землі, що звідти вже до краю рідного не буде вороття довіку! Довіку!

Марія (плаче). Мамо! Мамо... рідна!..

Мурад. Ну ось, давно пора було б мені скоритися... Тебе, Маріє, обираю першою ханшею в моєму палаці.

Марія. Такому не бувати! Вже краще смерть!

Мурад (люто). О прокляте дівча! (Кидає її на підлогу й виходить).

Марія дивиться на двері, за якими він зник, а з потайного ходу з'являється

Зайтуне з вузликом.

Зайтуне. Я стежила, поки він вийде звідси. Догадуюсь про помисли його... Напевне, обіцяв тобі вбрання із шовку й оксамитів, прикраси дорогі?

Марія. Було таке.

Зайтуне. Тобі пропонував найпершою ханшею стати і, мабуть, обіцяв дорогоцінний ізумруд — тільки тобі єдиній? Марія. Обіцяв.

Зайтуне. Те ж саме він говорив мені колись. Я молода була... Повірила йому. Забрав він мою честь дівочу, з кохання насміявся, любов мою безжально розтоптав.

Марія. Боюсь його... боюсь!

Зайтуне. Я не зазнала тут ні розкошів, ані багатства. Правда, показував найбільший ізумруд, але навіть в руках не дав подержати. Не можна вірити його словам. Мене він розлюбив, до тебе ж загорівся пристрасним бажанням, я знаю — вмовлятиме тебе, а потім...

Марія. Що потім?

З а й т у н е. Ти станеш його жертвою, Маріє! Марія. Ой мамочко! То що ж мені робити? Порадьте, що робити?

Зайтуне. Не про пораду зараз думай, а про втечу. Марія (недовірливо). А може, пастку ви готуєте мені?

Зайтуне. Весь час я стежила за вами, боялася, що вмовить він тебе і станеш ти найпершою ханшею. О-о! Я б тоді помстилася обом, як тільки можуть мститися татарки!

М а р і я. Ні в чому я не винна.

Зайтуне. А втім, навіщо я про це тобі кажу? Ти поспішай... Дорога в тебе дальня й небезпечна.

М а р і я. Не віриться, що знову буду я на волі. Зайтуне. Тобі у втечі допоможе мій рідний брат... Марія. Дальгат?..

Зайтуне. Не говорила досі я тобі, що з роду я простого,, бідного. Та ханові Мурад-Гірею сподобалась краса моя, і він обрав мене найпершою ханшею. Але навколо мене і Дальгата підступно в'ється павутиння заздрощів і зради. Ми не змогли розвіять наговору, і хан,— дізналася від вірних я людей,— хан згоду дав на страту мого брата.

Марія. Ой, який жах!

Зайтуне. Втікати мусить він із краю рідного... втікати якнайшвидше! Вже бистрі коні за мурами палацу стоять напоготові. Я виведу тебе таємним ходом.

М а р і я. Не знаю, чим віддячить вам, Зайтуне.

Зайтуне. Навіщо мені дяка? Я роблю це для себе. Я знаю, розгнівається хан, та коли в палаці тебе не буде, зумію я приборкати його, як то приборкують татари диких коней. Маріє,, поспішай. Коротка літня ніч!

Марія. Готова я в дорогу вирушати.

Зайтуне. Ходімо!

З'являється Мурад-Гірей.

Мурад. Я чув розмову, чув!.. (Підходить до Зайтуне, дивиться на неї, б'є по щоці). Змія! (Після паузи). Обох... у темницю!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Хутір Грушівка поблизу Чортомлицької Січі. Хатина, садок, город з соняш-никами та маками, вулики, старий могутній явір. За садом, скільки оком-сягнеш, розляглася дніпровська далечінь.

Входять Юзеф і Данило Гун да. Ю з е ф. Ти добре перевірив?

Данило. Другий місяць за ним стежу. Щосуботи буває в неї.

Юзеф. Сам провідує молодицю чи бере з собою друзів? 165

Данило. Сам... За це ручуся... і повертається звідси або опівночі, або аж на світанні. Не терпить тільки, коли приїздять сюди козаки.

Юзеф. Ти ж не просто козак. Ти його родич.

Данило. Та родич же, тільки не знаю, як до нього підсту-питись.

Юзеф. Скажеш: "Людина прибула з Бахчисарая, і їй відомо, що згодний хан Мурад-Гірей з неволі відпустить Марію... за добрий викуп".

Д а н и л о. А що, як не повірить кошовий?

Юзеф. В бою ти його сина врятував від неминучої загибелі... Мусить тобі вірити.

Д а н и л о. Це ж ти мені таке порадив.

Юзеф. 1 правильно порадив. Тепер у тебе вірний шлях до батьківського серця. Нам треба впоратися з кошовим... Сьогодні ж!

Данило. Ну, а як Сірко захоче розпитатися докладніше про дочку?

Юзеф. Мене тоді гукнеш. Я поблизу тут буду. (Когось помітив). Вона?

Данило. Вона...

Юзеф. Мабуть, не слід нам з нею зустрічатись. Сховаймось у надійне місце і заждемо, коли прибуде сам...

Виходять. Чути кінський тупіт. З'являється Ярина Кардані, зорить на дорогу.

Ярина. Пізнаю, мчить мій орел. Жду тебе... Як сонця, жду!

Входить озброєний Іван Сірко. Іван Сірко. Добрий день, Ярино!

Ярина (біжить йому назустріч). Добрий день! (Обіймає його, цілує.) Тиждень не був, а мені здається, що я не бачила тебе вже рік! (Знову поривно обіймає.)

Іван Сірко. Оце так дуже скучила за мною?

Ярина. Дуже... Ой дуже! Буває, якийсь вершник шляхом промчить, а я стою біля вікна, дивлюсь, може, ти? Спати ляжу — заснути не можу — все думаю та слухаю, як шумить явір під вітром.

Іван Сірко. Отак і я вже Ярино, мов той явір... Старий...

Ярина. Не говори такого. Ти не старий... Ні, не старий!

Іван Сірко (голубить її). Мабуть, закохався в тебе, як чорт у суху вербу.

Ярина. То й добре, що закохався. Закоханому в світі радісніше жити. Хіба не так?

Іван Сірко (милується нею). Гляну на тебе, на посмішку твою, почую твій голос, і наче молодість до мене повертається.

Гарна ти, і очі в тебе, мов зірки, горять... І вабиш ти до себе.... як гріх... (Цілує).

Ярина. Сама не знаю, що діється зі мною. Жду тебе в гості. Бідне серце то завмирає, то, здається, ладне вирватись з грудей і полетіти, як ота чайка дніпровська... Правду тобі кажу.

Іван Сірко. Хороша ти моя!

Ярина. Та хіба ж думала я, коли вперше ти зайшов до нашої хати... що отаке станеться зі мною. Наче душу запалив... (І явиться поглядом, у якому світиться любов і мука). Може, це все на якесь горе страшне, але знаю: без тебе мені в світі немає щастя.

Іван Сірко. Любиш? І посивілого мене любиш? Бачу... Такі очі не можуть сяяти, не любивши.

Ярина. Слухай, кошовий отамане. Ніколи ми з тобою про це не говорили. А сьогодні скажу: не за те я люблю тебе, що ти кошовий отаман. Ти добрий до простого народу. Ти сміливий, мужній, безстрашний у боях з ворогами.

Іван Сірко. Хіба ж ти бачила мене в боях?

Ярина. Сама не бачила, так чула про твою хоробрість від покійного мужа, чула від інших запорожців, які разом з тобою в походах бували. Ти, отамане Сірко, визволяєш з неволі братів і сестер...

Іван Сірко. Мила моя!

Ярина (дивиться йому в обличчя). У тебе очі, мов у гірського орла, і я знаю: від них нікуди не сховається ніяка кривда, ніяке зло. Не всякий життя своє згодний віддати за рідний край і кров свою... до краплиночки. А ти віддаси. Душа в тебе,. Іване, світла і чиста, як у дитини... Як же тебе, отакого, не любити? Віриш мені?

Іван Сірко. Вірю! (Цілує). Вірю, Ярино!

Ярина (отямившись). Заговорилась... А ти ж, мабуть, ще й не обідав?

Іван Сірко. Винеси мені бандуру.

Ярина виносить. Якийсь час стоїть, дивиться на Івана Сірка закоханими-

очима.

Щось сказати хочеш?

Ярина. Ні, просто милуюся тобою. (Передає бандуру).

Кошовий отаман стиха награє.

(Дивиться на Івана Сірка). Про що думаєш?

Іван Сірко. Двадцять шість літ тече він перед моїми очима... Зріднився з ним... Сказали б мені: "Хочеш, Іване Сірко, доживати віку біля Дніпра, віддай своє добро, що маєш на Слобожанщині",— все б віддав, не вагаючись... Іноді вийду на берег і дивлюся, дивлюся на оцю красу. Або в степ... теж люблю... Скільки оком сягнеш — лежить рівний та широкий, а по степу тільки вітер гуляє та сива тирса шумить, шумить...

Я р и н а. Не про це ти думав, Іване.

Іван Сірко (глянув на Ярину). Як то?..

Ярина. Думав ти зараз... про свою дружину... Софію.

Іван Сірко. Правда твоя... згадував і про неї. Хвора Софія... Тяжко хвора. Ченці кажуть: "Біс вселився. Молитвами треба його виганяти".

Я р и н а. То вона... молиться?

Іван Сірко. Де там! Як до церкви ввійде або до ікони доторкнеться — одразу той біс у ній прокидається. Ти ж бачила...

Ярина. Бачила.

Іван Сірко. Серце моє завжди крається на дві половини, як її згадаю...

Ярина. Навіщо ж йому краятись? Ти вільний... Коли захочеш, тоді й повернешся додому. А я житиму спогадами, що на моєму віку зустрівся отакий Іван, дав мені пізнати справжню радість і щастя. Цим і житиму... Тільки не тут... не в Грушівці. Без тебе боляче буде на це все дивитися. Піду я тоді звідси.

Іван Сірко. Проминули мої літа. Коли проминули — незчувся. Кращі роки віддав я січовому товариству, походам та боям. І ось тепер, наче казкова жар-птиця, прилетіла до мене ти, моя запізніла любов, моє незвідане щастя. (Обійняв, диви-ться на неї люблячими очима). Нікуди не підеш ти звідси. Не пущу!

Ярина. А я, Іване, бачу горе твоє і журбу твою важку... І співчуваю тобі дуже.

Іван С і р к о. Це ти про Марію?

Ярина. Все добро своє віддай, а викупи її.

Іван С і р к о. Не жаль мені добра. Уже я посилав своїх гінців до хана, але Мурад-Гірей не захотів дочку мою з неволі відпустити. Якісь потайні в нього плани, а які — не розгадаю, про дочку думаю щодня... Це рана незагоєна в моєму серці.

Ярина. Знай: твоє горе — моє горе. Твої радощі — мої радощі. Ближчої людини немає для мене в світі. Ти єдиний...

Іван Сірко. Я знаю це, Ярино!

Ярина. Ну, ось заморю тебе сьогодні голодом... (Побігла до хати.)

Іван Сірко (дивиться їй вслід). Чайка ти моя дорога! (Взяв бандуру до рук, заграв, заспівав).

Ой чого ти, дубе, На яр похилився? Ой чого, козаче, Не спиш, зажурився? Гей, мене чарують Зорі серед ночі, Не дають заснути Серцю карі очі.

Входить Ярина з закускою. Зупинилась, слухає.

Гей, лети, мій коню, Степом і ярами, Розбий мою тугу В бою з ворогами.

Поставила закуску,, дивиться на Івана Сірка, потім підходить до нього, цілує

його посивілу голову.

Ярина. Спасибі тобі, Іване. Іван С і р к о. Та й за віщо?

Ярина. За добру пісню. (Наливає чарку). Випий! Настояна добре на корінняхта травах. Іван Сірко. Разом давай. Я р и н а. Ти ж знаєш, не люблю її. Іван Сірко. Хоч одну.

Ярина. Вишнівки вип'ю. (Наливає). За твоє здоров'я, Іване Сірко!

Іван Сірко. А я за тебе вип'ю, Ярино!

Цокаються, п'ють, цілуються.

Ну, ще по одненькій? (Наливає).

Я р и н а. А я тобі, Іване, приготувала подарунок.

Іван Сірко. Мені?.. Подарунок? Та я все маю, що козакові потрібно.

Ярина. Від цього подарунка не відмовишся. Ходімо ж до* хати — покажу.

Іван С і р к о. Ну ось я вже ладний і про чарку забути. Ярина. Чарка твоя ніде не дінеться.

Виходять. З'являються Юзеф і Данило.

Ю з е ф. Все робити, як домовились.

Данило. Страшно...

Юзеф. Про страх тепер не думай.

Данило. Сірко обережний... і дуже гострий на око...

Ю з е ф. Не бійся. Тобі він довіряє. Ти близький родич. (Озирається). Місце тут глухе. Ляже спати і засне навіки. Іншого-виходу нема. Ханське повеління мусить бути виконане. Ти одержиш добру нагороду.

Данило. Нагороду... Вже пробував один мурза татарський... А що з того вийшло?

Ю з е ф. Не пощастило мурзі...

Данило. Забив його Іван Сірко з пістоля... там же, за столом. Як собаку, забив. Боюсь, щоб і мені не довелося... собачою смертю...

Юзеф. Іди.

Д а н и л о. А може, разом?

Юзеф. Підеш сам, як домовились, а я ждатиму тебе напоготові... біля коней. (Зникає).

Данило (хреститься). Ну, боже поможи!

-З хати виходять Ярина та Іван С і р к о без зброї, тримаючи в руках

нову вишивану сорочку.

Ярина. Подобається? Іван Сірко. Дуже.

Данило. Б'ю чолом тобі, кошовий отамане... Іван Сірко. Не знаєш порядку?

Данило. Знаю, та ти не гнівайся, що турбую. Маю до тебе...

Іван Сірко. Ну, швидше говори...

Данило. Бачу, сердишся. Наче ми не родичі з тобою.

Ярина. Родичі?.. Іване, це твій родич?

Іван Сірко. Софіїн брат...

Ярина (зніяковівши). Не знала я, що тут, на Січі, в тебе такий родич.

Данило. Ая вас знаю... Бачив якось у Мерефі, та не сподівався...

Іван Сірко (гостро дивиться на шуряка). До цього тобі .діла нема.

Данило. Хіба я щось кажу? Не маленький. Зумію помовчати.

Ярина. Іване, чого ж ти не запрошуєш родича до столу? Я зараз... (Іде до хати).

Іван Сірко. Ну, сідай уже. По чарці вип'ємо, та й... з богом...

Данило. Щось не дуже люб'язний ти до мене... А коли я твого Романа в бою врятував...

Іван С і р к о. За те була тобі подяка, як воїну. (Налив собі, налив Данилові. Випив не цокаючись). Якісь вісті маєш з Мерефи... Щось про Софію скажеш?

Данило. Про Марію.

Іван Сірко. А що... з Марією?

Данило. З ханської столиці прибула людина вірна. Можна викупити Марію з татарської неволі.

Іван Сірко. Брехня! Я посилав уже гінців і добре знаю — не хоче хан Мурад-Гірей дочку мою з неволі відпускати... Що чув іще?

Данило (ухильно). Та чув, я, немовби хан вже нахвалявся продати мою племінницю купцям заморським... у гарем...

Іван С і р к о. Де б не була — я визволю дочку!

Данило. Підеш на Крим війною?

Іван Сірко (не слухаючи). Ще трусону їхні улуси!

Данило. Подумай добре перед тим, як вирушати у похід. Підеш на Крим війною — Марії не застанеш...

Іван Сірко. Побоїться хан щось лихе їй заподіяти...

Данило. Навіщо йти війною, коли це все можна зробите інакше. Кажу ж тобі, з Бахчисарая прибула людина...

Іван Сірко (бере люльку). Слухаю... (Обмацує кишені). Зажди трохи... Кресало забув у хаті. (Виходить).

Данило. Господи допоможи!.. (Сипле в чарку отруту), Тільки б випив... Всього одну чарку... Всього ж одненьку...

Іван Сірко (виходить з хати). Розповідай...

Данило. Ще встигну. Давай, Іване, вип'ємо за твоє здоров'я, щоб довго ти отаманував у славному війську Запорозькому і жив сто літ на страх султанові та ханові, а нам, козакам...

Іван Сірко (пильно дивиться на гостя). Що сипав у чарку?

Данило (розгубившися). Я?.. У чарку?.. Нічого не си... (Хреститься).

Іван Сірко (чарку підносить Данилові). Пий!.. Данило. Навіщо ж? Я маю свою... Іван Сірко (суворо). Пий!

Данило. Ну... візьму... (Рука тремтить). Щоб не думав...

Цокаються.

(Випускає чарку і з жахом дивиться на розлюченого Сірка). Клянусь тобі...

Іван Сірко (гукає). Ярино!..

На порозі з'являється Ярина Кардаш.

Ярина (помітивши в Даниловій руці пістоль, кричить). Не смій! (Підводить на гостя зброю).

Але першим у неї стріляє Данило й вибігає.

Іван Сірко. Ярино! (Метнувся до неї).

Ярина, вхопившись рукою за гілку яблуні, болісно дивиться на Сірка.

Ярино!.. Чого... чого ти мовчиш?

Ярина зів'яла.

(Схопив її на руки, не знає, де покласти). Я зараз... зараз... одвезу тебе в Січ... У нас із страшними ранами були козаки, і рани їм загоєно. (Гукає). Гей, хто там?.. Коня мені!.. Швидше коня!.. (До Ярини). Я врятую, я не дам тобі померти... Не дам! (З жахом дивиться в її обличчя, кладе на траву під яблунею). Ти... чуєш?.. Чуєш мене?.. Ярино!.. Сорочку мені подарувала, а сама... Як же я тепер без тебе... І не зустрінемось... І голосу твого не почую... Ярино! Чайко моя дорога! (Схиляє голову до неї, застигає).

Завіса

КАРТИНА П'ЯТА

Запорозькі курені. Трьохсотлітній дуб, гармата. Біля неї д в о є вартових з списами. У глибині сцени передсвітанковий краєвид Дніпра. Поволі багряніє схід.

1-й вартовий. Широкий світ, а бідній людині нема де подітися.

2-й вартовий. Нема... Ой, нема!

1-й вартовий. Втік я від поміщика — волі шукав. І зібралося нас, сіромах, на Запорожжі з України, з Московії... Є дончаки, є білоруси... Багато всякого люду... А роздивився — і тут скубуть нашого брата... хто як може.

2-й вартовий (викрешує вогонь для люльки). Скубуть...

1-й вартовий. Учора з Січі знову вирушили отаман і двоє старший на зимівлю до своїх хуторів. І пішло з ними козаків ■сорок сім душ.

2-й вартовий. Аякже! В хазяйстві потрібні наймити.

1-й в а р т о в и й. Та мали б совість, а то ж здирають у тих наймах з козака останню сорочку! Отож і виходить, що звання у нас козаче...

2-й в а р т о в и й. А життя собаче!

Чути литаври.

1-й вартовий. Що трапилось? Навіщо скликають раду? 2-й вартовий. Дізнаємось.

•Сходяться запорожці. Тут і старшина, тут і курінні отама-н и. З'являється Іван Сірко з булавою.

Іван Сірко. Браття! Панове старшино! Курінні отамани, воїни-молодці війська Зопорозького, низового, січового! Прибув гонець з турецької сторони, привіз листа. Послухаємо зараз, що пише нам султан, та поміркуємо, яку йому відповідь дати.

Поспішно входить Щербак.

Щербак. Пане отамане... Новина! Іван Сірко. Що трапилось?

Щербак. З річки Самари до нас у Січ прибув царевич Се-міон із своїм старшим вождем Іваном Міюскою.

Іван Сірко. Царевич Семіон? (Подумавши). Проси!

Входить козак з розгорнутим прапором, за ним — Семіон, не рум'яний, не русявий, трохи смуглявий, одягнений в зелений, підшитий лисицями каптанець. Дуже з вигляду молодий. За ним Іван Міюска, козаки.

М і ю с к а. Княже царевичу Семіоне, перед тобою кошовий отаман війська Запорозького Іван Сірко.

Семіон (шанобливо вклоняється). Б'ю чолом славному кошовому війська Запорозького.

Іван Сірко. Чув я, що ти називаєшся сином якогось царя. Скажи правду, боючись бога, тому, що ти дуже молодий: чи нашого ти великого государя і великого князя Олексія Михайловича син, чи іншого якогось, що знаходиться під самодержавною рукою його?~.Кажи правду, щоб ми не були одурені тобою так, як іншими шахраями та злочинцями, які були у війську.

С е м і о н. Бог мені свідок, я справжній син нашого великого государя царя і великого князя Олексія Михайловича всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержавця, а ніякого іншого.

М і ю с к а. Це справжній царевич.

Іван Сірко (вклоняється царевичу). Про таке треба подати вість гетьману і написати листа великому государю.

С е м і о н (подумавши). Панові гетьману шлю уклін усно, а батенькові писати важко, щоб, бува, мій лист не потрапив до бояр. А такої людини, яка б могла передати листа до рук госу-даревих,— мені не знайти. І ти, кошовий отамане, змилуйся наді мною і нікому з руських людей про це не кажи. А за твою ласку, довіру й допомогу — пожалую тебе я щедро милостями царськими. Адже наслідником російського престолу буду я!

Іван Сірко (пильно дивиться на Семіона). В твоїй появі серед війська Запорозького вбачаю ворога таємний хід. Скажи одверто: чий ти посланець — ханський чи султанський?

С е м і о н. Клянусь тобі...

Іван Сірко. Не клянись! Мушу знати правду. С е м і о н. Я вже сказав... Іван Сірко. Катуватиму!..

М і ю с к а. Царевич він... Справжній царевич Семіон! У нього на тілі знаки: на правому плечі царський вінець, на руці — двоглавий орел, а на грудях місяць із зіркою.

К о з а к и. А може, й справді він царевич?

Іван Сірко. Браття! Отамани-молодці, військо Запорозьке, низове, дніпровське, як старий, так і молодий! Буде добре, коли ми всі пересвідчимось, чи є у нашого государича на тілі царські знаки, чи, може, він лихий зайда, чорні помисли має і служить ворогам.

Загомоніли схвильовано козаки.

М і ю с к а. Я говорив... Я присягався... Браття! Невже мені не вірите?

Семіон. Я говів у піст і на сповіді під клятвою (хреститься) казав священику і клянусь зараз перед вами, запорозькі козаки... Царевич я!

Іван Сірко. Зірвати з нього сорочку!

Козаки зривають.

Шевчик (оглядає). Ніяких царських знаків на тілі немає. Тільки на грудях є... якісь лишаї!

Козаки. Хотів кошового отамана одурити. Хіба його одуриш?

— Може, він служить кримському ханові?

— Може, турецькому султанові?

— Смерть йому! Смерть!

— І спільникам його... смерть!

С е м і о н. Ні, ні!.. Не вбивайте... Я все скажу... І про Юзефа Ольховського скажу... Це він розшукав мене і привіз до хана Мурад-Гірея.

Мі юс к а (з жахом). Що ти верзеш? (До запорожців). Браття січовики! У царевича з переляку помутився розум.

С е м і о н. Ні, я правду... Я не царевич... Я — син варшавського міщанина Івана Воробйова. Ми бідно жили, дуже бідно, а він, Юзеф, сказав, що я схожий на царевича, обіцяв гроші... Навчив, що робити... Переправив у Січ... Але я не винний... Не вбивайте... Я все, все розкажу...

М і ю с к а. Не вірте йому, браття! Не вірте! Я знаю. Я присягаюсь вам — царевич він! Справжній царевич Семіон!

Іван Сірко. Ми допитаємо їх як то годиться. І, якщо виявимо чорні помисли та зраду,— звелю я самозванця і спільників його закути в залізо й доставити на волю і розсуд государя. Чи будемо стояти на тому, браття, військо Запорозьке низове?

Запорожці. На тому і стояти будемо!

Перепелиця. Друзів ми не видаємо з Січі, а з ворогами дружби в нас нема!

Голоси. Що заслужив, те й маєш!

— І ти скажи: ще молоденьке ж зовсім, а вже

гадюченя!

Запорожці обеззброюють і в'яжуть руки самозванцеві, Іванові Міюсці та

їхнім однодумцям.

Перепелиця. Не мудро діють вороги. Та хіба ж можна проти такого сокола на битву посилать курча?

Іван Сірко. За цим курчам, у тому певний я, спліталися ворожі і гидкі тенета змови... Ведіть!.

Козаки виводять Семіона. Хапають Івана Міюску, він вивертається з їхніх рук, кидає шаблю, шапку, роззуває чоботи.

М і ю с к а. Ех! Пропав Міюска ні за цапову душу!

Хтось з козаків царським прапором замітає за ними слід.

Іван Сірко. Я вже говорив про гінця з турецької сторони. Браття січовики! Чи бажаєте слухати, що пише нам султан? Всі. Бажаємо! Бажаємо!

Іван Сірко. Писарю Перепелице, виконуй волю запорожців!

Перепелиця (виходить наперед, читає). Султан Магомет Четвертий запорозьким козакам: "Я султан, син Магомета, брат сонця й місяця, онук і намісник божий, володар царства Македонського, Вавілонського, Єрусалимського, Великого і Малого

Єгипту, цар над царями, володар над володарями, незвичайний лицар, ніким не переможений воїн, невідступний охоронець гроба Ісуса Христа, попечитель самого бога, надія і втіха мусульма-нів, острах і великий оборонець християн,— повеліваю вам, запорозькі козаки, здатися мені добровільно і без усякого опору.

Гомін, сміх між козаками.

І мене вашими нападами не беріться турбувати".

Іван С і р к о. Ну як, козаки-січовики, чи погодитесь ви на тому, щоб добровільно і "без усякого опору" здатися турецькому султанові?

Козаки. Били ми його не раз, то ще будем бити!

— Авжеж, бити будемо!

— Чи бач, чого захотів... без усякого опору...

— Не здамося!

Іван Сірко. Отак і я гадаю, що не здамося. То, може, браття-січовики, напишемо відповідь турецькому султанові?

Схвальні вигуки.

Писарю Перепелице, виконуй нашу волю!

Повільно розміщуються так, як на картині І. Рєпіна "Запорожці".

Запорозькі козаки турецькому султанові Магомету Четвертому. Пиши: "Ти — шайтан турецький, проклятого чорта брат і товариш і..."

Голос. Самого луципера секретар!

Іван Сірко. Згодиться. Який ти в чорта лицар? Чорт викидає...

Голос. ...а твоє військо пожирає.

Сміх.

Перепелиця. Не будеш ти годен синів християнських під собою мати.

Іван Сірко. Твого війська ми не боїмося, землею і водою будемо битися з тобою, вавілонський ти кухар!

Голос заїки. Ма-ма-кедонський ко... ко...)

Всі. Колесник!

— Єрусалимський броварник!

Шевчик. Олександрійський козолуп!

Голос. Великого і Малого Єгипту свинар!

Голос заїки. Та... татарський... са... са...

Всі. Сагайдак!

Голоси. Каменецький кат!

— Подолянський злодіюка!

— Самого гаспида внук!

— І всього світу й підсвіту блазень!

— А нашого бога дурень!

Іван Сірко. Який же ти в біса лицар, коли не можеш голим задом убити... їжака!

Сміх, вигуки.

Голоси. Свиняча морда!

— Нехрещений лоб!

— Хай би взяв тебе чорт! Перепелиця. Отак тобі козаки відказали, плюгавче!..

Числа не знаєм, бо календаря не маєм. Місяць у небі, год у книзі, а день такий у нас, як і у вас, поцілуй за те ось куди нас!..

Загальний регіт. Козаки застигають у позах, змальованих на картині І. Рєпіна

"Запорожці".

Завіса

КАРТИНА ШОСТА

Чортомлицька Січ. Різдвяна ніч. Заметені снігом запорозькі курені. Біля старого дуба, на якому почеплено дзвін, ходить вартовий. Де-не-де в куренях ще світяться шибки вікон, але поволі гаснуть вогні Чути колядку, а потім виходять запорожці з шестикутною зіркою. Серед запорожців Степан Чорногор з кобзою, але озброєний.

Колядка

.. А в полі береза тонка та висока. Щедрий вечір, добрий вечір! А на тій березі кора золотая... Щедрий вечір, добрий вечір! Налетіли пташки з далекого краю... Щедрий вечір, добрий вечір! Взяли тую кору, кору обдзьобали... Щедрий вечір, добрий вечір!

Куняє в дрімоті вартовий. Входять Данило Гунда, єзуїт О л ь — ховський з татарами і яничарами, підкрадаються, хапають вартового, обеззброюють.

Данило. Здійматимеш галас — придушимо! Ольховський. Правду скажеш — хан Мурад-Гірей озолотить.

Вартовий (гукає). Агей, браття-запорож...

Йому затуляють рота, виводять.

Д а н и л о. Я знаю тут всі входи й виходи. Я добре знаю звичаї запорозькі. Все військо на різдво перепилось.

Ольховський. А що, коли... не перепилось?! І не все військо спить?

Д а н и л о. То спатиме... І засне навіки.

Ольховський. Про Максима Пелеха ти не забув? Хан звелів узяти його живцем.

Данило. Не розумію, навіщо ханові простий козак? Ольховський. Поглянь!..

З куреня виходить козак Шевчик, стає біля порога.

Шевчик (кричить через розчинені двері). Козирна шістка не козирного туза б'є. (Вдивляється). Турки... Турки... Татари? Що це? Сон? (Протирає очі). Ні, не сон. Бачу... турки... татари... турки... (Стріляє з пістоля).

Починається битва.

Бий турків! Бий татар!

Дехто з воїнів виплигує через вікно і відразу встряє в бійку. Данило-і Ольховський зникають. Ось писар Перепелиця шаблею тіснить стамбульського яничара. Пробігають через сцену запорожці, переслідують-

турків і татар.

Вривається Степан Чорногор без бандури, з оголеною шаблею. Тіснить його молодий яничар. Б'ється завзято Максим Пелех. Його оточують кілька татар. Серед них Данило.

Данило. Живцем його беріть... Живцем!

На Максима накидають сіть. Заплутавшись у ній, він падає. Максим. Браття! Вируча-а-а!..

Данило. Несіть мерщій! Вам буде щедра нагорода від самого хана.

З'являється Роман з оголеною шаблею, пізнав рідного дядька. Роман. Ви?.. З ними?..

Данило (вихоплює шаблю). Убийте його... вбийте!

Воїни-татари, облишивши Максима, починають битися з Романом. Той тіснить їх за сцену.

Максим (вивільняється з сіті, знаходить свою шаблю). Сіті накидати? Живцем мене брати? Ну, виродки погані, я вам віддячу зараз! (Рішучий, гнівний, знову кидається в бій).

За сценою чути голос Івана Сірка: "Винищуй, браття, враже зілля!" Крики, постріли, брязкіт мечів, шабель. Та поволі гомін бою стихає. Вривається на сцену розпалений битвою кошовий, за ним писар.

Перепелиця. Бачиш, не встояли... Втікають... Іван С і р к о. їх треба переслідувать. Ані хвилини передишки.

Перепелиця. Отямся, кошовий! Іван Сірко. Рятуєш від смерті? Перепелиця. А хоч би й так. (Рішуче). Не пущу! Іван Сірко (грізно). Забувся, з ким говориш?

Перепелиця. Без тебе впораються запорожці. (Когось помітив). Он, поглянь... Впіймали знатного мурзу а чи султана... Ведуть до тебе.

Іван С і р к о. Не час мені з ним розмовляти... З дороги, писарю Перепелице!

Писар стає набік. Кілька запорожців разом з Максимом Пелехом вводять Данила, одягненого по-татарському.

Максим. Ні хана, ні султана і вітром, мабуть, не догнати. А скільки яничарів полягло, то й не злічити.

Іван Сірко. Якщо втік хан і втік султан — втікатиме й орда.

Максим. Втекла... А ось йому не пощастило. (Підводить Данила ближче). Що, батьку, родича пізнаєте?

Іван Сірко (нищівним поглядом дивиться на Данила). Ти привів їх на Січ?

Данило (падає навколішки). Змилуйся, Іване. Не з своєї волі... Хан Мурад-Гірей загрожував мені смертю. Я сам не тямив, що робив... для чого робив...

Іван Сірко. А коли сипав отруту в мою чарку... Теж не тямив?

Д а н и л о. Не тямив... Все хан... його веління... Іван Сірко. А козачку... Ярину... Данило. Теж він... Все він... Все хан... Іван Сірко. Брешеш!..

Данило. Клянусь!.. Тепер, коли потрапив до своїх...

Іван Сірко. Хіба ти свій? Ти скажений собака! Говори, скільки обіцяв тобі за чорну зраду кримський хан Мурад-Гірей?

Данило. Хто міг тобі таке сказати? Я родич твій... Хіба забув, Іване... Забув, що саме я колись твого Романа врятував від смерті у бою?

Максим. А як сьогодні діяв? Все кажи, як намовляв ти воїнів татарських Романа вбити.

Данило. Брехня! Не намовляв... Такого не було!

Максим. Не було? Так що ж це я, отаману брешу? Хіба я не на власні вуха чув, як ти кричав: "Убийте його, вбивайте!" Мене ж хотів живцем забрати... Про ханську нагороду говорив.

Данило. Не говорив. Тобі, мабуть, почулося.

Максим. Почулося? (У розпалі). Ах ти ж, змія! Батьку, дозволь мені десь осторонь віч-на-віч з ним... Він пригадає все, що говорив, чого не говорив.

Іван Сірко (до Данила суворо). Віддаю тебе на суд січовикам. Як вони вирішать — так буде!

Данило. Іване, змилуйся... Даруй мені життя... Пожалій...

Його виводять.

Пожалій...

Перепелиця. Яб навіть отакого не судив.

Максим. Порішив би відразу! Перепелиця. На тому й кінець!

Іван Сірко. Ні, не одразу з ним треба кінчати. Ми допитаємося про все, що знає він, що вивідав, що бачив сам у таборі ворожому, хто діяв разом з ним і хто ще, може, діє і зараз у війську нашому. Про все треба дізнатися. Ну, а вже потім будемо й рішати... За зраду в нас покарання одне — смерть! А ще думаю зараз...

Перепелиця. Вгадую твої думки, Іване Сірко. Не любиш у боргу лишатися.

Іван Сірко. Вірно. Ми не просили ні султана, ні хана Мурад-Гірея до нашої Січі, отож і ми, непрошені, спочатку підемо до Криму. Вогнем пройдемося по столиці ханській, щоб запалав Бахчисарай, як не палав він ще ніколи! А потім вже провідаємо і султана. Про це думки мої.

З глибини сцени повертається з бою Роман. Одяг на ньому посічений. Кривавляться рани на грудях. Хода не тверда, хоч його рука ще міцно стискає шаблю. Запорожці скидають жупани — червоні, зелені, сині,— розстеляють перед ним на білому снігу, як перед воїном хоробрим, що смертельно зранений і йде в останню путь... Кам'яніє Іван Сірко... Зупиняється перед

ним Роман.

Роман. Батьку! Здається... мене... вбито!.. (Падає замертво).

Іван Сірко. Сину!.. (Якусь хвилину дивиться на нього, потім хитаючись підходить до дуба, бере мотузку, дзвонить "на схід душі").

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ КАРТИНА СЬОМА

Степ без кінця-краю: широкий, привільний. Праворуч могила. Удалині Крим* ські гори. Біля могили сидять, перепочиваючи, кобзарі. Серед них осліплий після бою Степан Чорногор з хлопчиком-поводирем.

Степан. А одібрав кошовий отаман двадцять тисяч війська і повів його до Криму через Сиваш.

Кобзар. Вороги бояться його гірше вогню, гірше бурі, гірше мору.

Степан. Чув я, полягло в бою татар аж чотири тисячі, а сам хан ледве втік з бойовища.

1-й кобзар. Немає в світі такого другого отамана, як наш Сірко. Певне, сам бог відкрив йому це. (Глянув у степ). Дивіться, дивіться...

Підводяться кобзарі. Один з них виходить на могилу, зорить у степ.

Степан. Що бачиш?

1-й кобзар. Запорожців. (Придивляється). Бачу й полонених.

Степан. Хвалилися гінці, що захоплено в Криму багатий ясир — тринадцять тисяч татар і звільнено з полону наших людей сім тисяч душ.

1-й кобзар. Яка то радість на рідну землю повертатись.

2-й кобзар. Вони вже недалеко.

Степан. Приготуймося ж доброю піснею зустріти нашого славного отамана війська низового Запорозького. (Заспівує пісню про Івана Сірка).

...Ой як крикне старий орел, що під хмари в'ється, Гей, загуло Запорожжя та й до Сірка гнеться. Ой не вітер в полі грає, не орел літає, Отож Сірко з товариством на Січі гуляє.

Входять Іван Сірко, Шевчик, Щербакта інші знатні козаки,

слухають кобзарів.

Старий Сірко перед стягом раду оглядає, Козаченьків привітає, стиха розмовляє: "Гей, молодці-запорожці, татарва лякає! Не дрімайте, товариші, бо в руки злапає, Збирайтеся докупоньки та сідлайте коні, Тії коні воронії, що ждуть на припоні!.." Загуділо Запорожжя, як те Чорне море,— Понеслися козаченьки облавою в поле, То ж не вітер в полі грає, не орел витає, Отож Сірко з товариством по степу літає...

Іван Сірко. Хто склав пісню?

1-й к о б з а р. Та ось він, Степан Чорногор.

Степан. Чого там! Гуртом складали, щоб тебе славити, кошовий отамане! Тебе і військо Запорозьке.

Іван Сірко. Спасибі, друже, і вам усім спасибі, брати-кобзарі, що славите запорожців. (Підходить до Степана Чорного ра).

Кобзар обмацує Сірка.

Степан. Наше діло маленьке, твоє — велике. Хто як може, допомагаємо землі рідній. Хотів би глянути на тебе, Іване Сірко, та, бач, як воно сталося після бою з яничарами.

Іван Сірко ще раз його обіймає.

Отак і ходжу тепер по Україні... з поводирем.

Іван Сірко цілує хлопчика в голову.

Оце почув твій голос... радий, що ти жив-здоров... Тепер можна вирушати в путь.

Іван Сірко. Може б, лишилися на ніч?

Степан. Дороги ходжені, знайомі... Десь заночуємо в степу. Ходімо, браття!

Виходять з піснею.

Щ е р б а к. А ти, кошовий отамане, де ночуватимеш? Іван Сірко. Отут, біля цієї могили, й зупинимось. Щербак. Що накажеш робити з ясиром? Іван Сірко. Ясир розподілити надвоє: християн окремо, бусурманів окремо.

Щербак хоче йти.

Зажди... Бусурманів пов'язати! Щербак. Пов'яжемо!

Іван Сірко. Скажи, нехай вдосталь наварять каші, щоб вистачило як для війська, так і для ясиру. Щербак. Буде зроблено. (Виходить).

За сценою чути благальний крик: "Пустіть... Пустіть мене до старшого!" Вривається бідно одягнена жінка.

Іван С і р к о. Ти хто?

Бідна татарка. Я бідна вдова з улусу. Ти, отамане, скажи своїм козакам, нехай повернуть мені корову. У татарки четверо дітей: двоє хлопчиків, дві дівчинки. Як жити дітям без молока? Згляньсяна бідну матір-татарку. Діток моїх пожалій.

Шевчик (підходить). Таки прорвалася навіжена до тебе. Я ж наказував не пускати!

Іван С і р к о. От що, Шевчику! Сам простеж, щоб корову повернули. Даси ще їй кілька штук матерії. Буде хлопцям на сорочки, дівчатам на сукні.

Шевчик. Щедро обдаровуєш, Іване.

Іван Сірко. Бідність скрізь однакова... Не з матерями ж ми воюємо. Іди з миром, татарко!

Бідна татарка (плаче). Про тебе казали, що ти урус-шайтан... Брехня! Ти найдобріший у світі... Я всім про це скажу... Дітям про це скажу... Діти твоєї милості не забудуть... Ні, не забудуть... (Зникає разом з Шевчиком).

Іван Сірко. Нехай в убогій сім'ї буде сьогодні радість. (Сідає на камінь. У важкій задумі схиляє голову).

Поволі в різних кінцях стоянки запалюються багаття. Входить Шевчик.

Шевчик (глянув на кошового). Втомився, Іване., Іван Сірко. Не бої втомили. Горе мене, Шевчику, підкосило. За сина я сторицею... татарві... Тільки душі своєї не заспокоїв.

Шевчик. Бачу, як журишся ти за дочкою.

Іван Сірко мовчить. Розумію, ще одна рана в серці.

Іван Сірко. Рана... тяжка... Гінці мої шастали по всій столиці ханській і не знайшли... Була дочка... Нема в мене дочки. Ні сина... ні дочки...

Входять двоє запорожців.

1-й запорожець. У плавнях наші козаки впіймали невідомих. Що накажеш робити з ними, кошовий отамане?

Іван Сірко. Приведіть сюди! (Знову у задумі застиг).

Мовчки стежить за ним Шевчик. Козаки вводять людину в пошарпаному

одязі.

(Підводить важку голову, дивиться на невідомого). Хто? З якого краю? Чому блукаєш у плавнях?

Невідомий мовчить.

Ти що, німий?

З'являється пов'язана хусткою дівчина.

Невідомий (глянувши на дівчину, вигукнув). Марія! Марія (пізнавши батька, на якусь мить кам'яніє). Тату!.. Іван Сірко. Маріє! Дочко!..

Кидаються в обійми одне одному.

(То цілує, то дивиться на неї, то знову пригортає її до грудей). Рідна моя!..

Шевчик. Оце диво!

2-й запорожець. Нам більше тут нема чого робити...

Виходять.

Іван Сірко. Хто ж, доню, хто визволив тебе з полону? Марія. Ось він... Дальгат.

Д а л ь г а т. Не сам я визволяв... Мені допомагали друзі.

Марія. Про все вам, тату, я потім розкажу. І як Мурад-Гірей у казематі на смерть закатував свою ханшу Зайтуне, і як мене продав єгипетським купцям... Довіку б мені буть рабинею в заморській стороні, якби не він...

Іван Сірко (обіймає Дальгата). Спасибі. Я дам тобі найкращого коня і зброю різьблену... і одяг дорогий... Ще дам тобі червінців, дам щедрі подарунки. Таке моє веління!

Дальгат. У рідному краю мені загрожувала смерть. Дозволь, отамане, в твоєму війську залишитись.

Іван Сірко. Хай буде так! (Когось у таборі шукає очима). Гей, Шевчику, Шевчику, приймай гостей!

Дальгат. Спасібі, кошовий отамане!

Марія. Спасибі, батьку!

Обоє виходять. Іван Сірко дивиться їм услід.

Іван Сірко. Немовби сон...

Входить писар Перепелиця.

Перепелиця. Про твою радість уже чув...

Іван Сірко. Велика радість, друже. Сьогодні погуляємо на славу! Відзначимо і перемогу нашу, ї мою зустріч з дочкою.

Перепелиця. Зажди гулять.

Іван Сірко. А то ж чому?

Перепелиця. Швидко вісті летять по нашій землі. Іван Сірко. Хтось прибув?

Перепелиця. Он поглянь... Від гетьмана Івана Самойло-вича протопоп Дзеня і гетьманський слуга Квітковський.

Іван Сірко. Недруги мої... Що їм тут потрібно?

Перепелиця. Ти, Іване Сірко, не хмур брів. Адже ти тільки кошовий отаман війська Запорозького, а Іван Самойло-вич — гетьман. Доведеться йому коритися. Доведеться посланців його зустріти як належить.

Іван Сірко. Салютом?

Перепелиця. Такий заведено порядок здавна, тож не нам його ламати!

Іван Сірко. Ламатиму!.. Не буде їм такої шани!.. На кіл би посадив я їх разом з гетьманом!

Перепелиця. І все-таки — це посланці гетьманські. Ти з ними мусиш бути чемним та люб'язним.

Іван Сірко. Знаю! Хай їм грець! Ходімо!

На сцені якийсь час немає нікого. Горить багаття. Входять Марія і

Максим.

Марія (затуляє обличчя руками). Я дуже змарніла.

М а к с и м. Не горюй, Маріє. На волі, в рідному краю, знову радість засвітиться в очах твоїх. Ти забудеш страшні місяці, що їх провела в неволі.

Марія. Ой, не забути мені того, не забути довіку, Максиме! (Плаче). Зганьбили, забрали мою молодість, знівечили красу мою. Мені самій тепер дивитися на себе страшно.

Максим (зриває і дає їй степову квітку). Не ятри свого серця, рідна моя! (Цілує її). Я поцілунками висушу твої сльози. Я ласкою розвію твою журбу. Ти назавжди забудеш страшне лихо, що спіткало тебе в неволі. Не горюй! Ось дивлюсь на тебе і не віриться, що це ти переді мною, що ти жива і я знову бачу твої очі, чую твій голос, Маріє!

Марія. Мені й самій не віриться, що я на волі.

Максим. На волі!..

Чути гомін, музику, співи.

Марія (глянула в той бік). Гуляють запорожці, може, підеш до них?

Максим. Чого ж мені йти? Та найбільша радість для мене — бути з тобою.

Марія. Максиме, а чому досі ти нічого не сказав мені про Оксану? Про мого брата... Я ж питалася...

Максим одвертається.

Чомусь криєшся від мене... Де Оксана?

Максим. На хуторі Грушівка... Поблизу Хортиці... Тільки... Марія. Говори...

Максим. Не знаю, чи можна. Ти ще й сама така слаба... А сталося це з нею тоді... Марія. Ну?..

М а к с и м. Як твого брата... після бою...

Марія (скрикує). Вбито? Романа вбито? Ой мамо!.. (Вражена страшною вістю, вибігає).

Максим. Маріє! Маріє! Та куди ж ти?.. І навіщо я сказав їй правду? (Вибігає слідом за нею).

З'являється група козаків.

1-й козак. А я присягаюсь, що наш отаман Сірко самого чорта бачив...

2-й козак. Брешеш!

1-й к о з а к. А я присягаюсь...

2-й козак. Де він його міг бачити? Ну, де?

Входить напідпитку Іван Сірко.

Іван Сірко. Що це ви тут сперечаєтесь? 1-й козак. А ось він не вірить, що ти, кошовий отамане, самого чорта бачив.

2-й козак. Невже правда?

Іван Сірко. Було таке. Бачив ріжки і хвіст... Пішов якось купатися до Дніпра, дивлюсь, а він хлюпочеться у воді.

2-й козак. І що ж ти... дуже злякався?

Іван Сірко. Чорта? Спочатку злякався — нечиста ж сила! А потім вийняв пістоль, прицілився... Він тільки мликнув у воду...

2-й к о з а к. А ти, кошовий отамане, коли з чортом зустрівся... тверезий був?

Іван С і р к о. Не дуже... Ми перед тим промисел учиняли в татарських улусах. Повернулися з багатим ясиром. Добре погуляли, як оце сьогодні...

2-й козак. Ось ти, Іване Сірко, кошовий отаман, а я простий козак. Вип'єш зі мною?

Іван Сірко. Вип'ю, бо ти добрий воїн!

Цокаються, випивають.

Було... Довелось побачити... Хоч раз у житті, а бачив... чорта!

Виразнішою стає музика. З ходу, один за одним, як вихор, вилітають завзяті козаки-танцюристи. З'являються посли і Шевчик.

Іван Сірко (після танцю запорожців). А що, протопопе Дзеню, добрі в мене воїни? Та від них не тільки кримський хан, а й сам турецький султан задрижить. Гей, Шевчику!

Шевчик. Я тут.

Іван Сірко. Скажи, нехай іще викотять бочку медівки та піднесуть по кварті козакам.

Шевчик. Браття, за мною! (Виходить). Іван С і р к о. І про нас не забудь! Козаки. Дякуємо, шановний отамане!

— За твоє здоров'я вип'ємо!

— За товариство запорозьке! Квітковський. До пана гетьмана Самойловича... дійшли чутки...

Іван Сірко. Квітковський! Може, про діла потім будемо говорити?..

Квітковський. Так отож кажу, до пана гетьмана Самойловича дійшли чутки, нібито отаман Іван Сірко не шанобливо ставиться...

Іван С і р к о. Це хто сказав таке гетьману?

Квітковський. Чутки, пане кошовий, тільки чутки. Тому я хочу пересвідчитися сам...

Іван С і р к о. А ти, Квітковський, чув таку приказку? "Раз спитався пан Івана, чи він любить свого пана?" А Іван відповідає: "Люблю, пане, навіть дуже; щоб вас усі так любили, то ви б давно в землі гнили". (Сміється).

Дзеня. Все жартуєш, Іване Сірко. Злі язики, звісно, чого не наговорять. Цікавились гетьман Самойлович і воєвода князь Григорій Ромодановський, чи готовий ти виступити з своїм військом...

Іван Сірко. Проти кого?

Дзеня. Є відомості, що гетьман Правобережної України Петро Дорошенко хоче з'єднатися з військом турецьким, з військом татарським, розгромити запорожців, збудувати свої міста на Чортомлицькій Січі, у вузькому Дніпрі. Він ладен рідну землю віддати туркам у рабство, аби самому стати гетьманом України.

Іван Сірко. Такому не бувати!

Дзеня. І ми цього не хочемо. Царські війська під начальством князя Ромодановського і гетьмана Самойловича вирушають у похід. Вони ждуть, Іване Сірко, твоєї згоди й підтримки.

Іван Сірко. Бив я татар і ще битиму! Бив яничарів і ще битиму! А тільки знаю, князь Ромодановський не відважиться піти проти турків.

Квітковський. А то ж чому? Цікаво дізнатися чому?

Іван Сірко. А тому, що в полоні у султана знаходиться вже років з десять його рідний син Андрій.

Входить Шевчик, несе кухлі, наповнені медівкою, частує посланців, а потім кошового.

Ще раз вип'ємо за вчинений промисел, за хоробрих воїнів-запорожців!

Квітковський (перезирнувся із Дзенею). Він ще ні разу сьогодні не випив за здоров'я гетьмана Самойловича. Д з е н я. Навіть за государя не випив.

Входить Щербак.

Щербак. До тебе я, кошовий отамане, за порадою. Іван Сірко. Говори.

Щербак. Бусурманів пов'язали, як ти наказував, але багато християн, звільнених з полону, не бажають іти до рідного краю.

Іван Сірко. Як це... не бажають?

Дзеня. Зректися рідної землі, рідної віри. Та хто вони, ці люди?

Щербак. Кажуть, це християни і народжені в Криму від українських жінок "туми" — татарчата.

Іван Сірко. Що ж вони хотять?

Щербак. Вертатися назад, до Криму.

Квітковський. Цікаво. Дуже цікаво!

Іван Сірко. А скільки ж їх... бажаючих?

Щ е р б а к. Та майже половина, кошовий отамане...

Іван Сірко. Не віриться... За їхнє звільнення полягли в бою такі воїни... Я хочу глянути на тих людей.

Щербак. Приведу. (Виходить).

Дзеня. Що робитимеш, Іване Сірко, якщо вони справді повернуться до Криму.

Іван С і р к о. Не вірю! Не хочу вірити!..

Дзеня. ...Повернуться до Криму, народять татарчат, а вони виростуть та підуть проти нас війною. Хіба таке не може статися?

Іван Сірко. Може...

Дзеня. Коли б я був на твоєму місці, кошовий отамане... Іван Сірко (пильно дивиться на протопопа). То що б зробив?

Дзеня. Перехрестився б і сказав: "Царство небесне ново-преставленим душам!"

Квітковський. Душам...

Дзеня. То вже не люди — то зілля отруйне, яке треба винищить!

Входить Щербак.

Іван Сірко. Може, передумали? Щ е р б а к. Не передумали, кошовий отамане. Іван Сірко. Тоді... Гукай їх сюди. Щербак. Заходьте!

Іван Сірко (сідає на камені, пильно дивиться на людей, що несміливо входять). Чув я, браття, що ви рідну землю забуваєте, хочете повернутися на чужину. Скажіть мені щиро й одверто: чому забажалося вам іти назад, до Криму? (Наливає чарку).

Звільнений. Дозволь мені, кошовий отамане Сірко, я скажу. (Бере чарку з руки кошового). У Криму в нас е господарства, є хати, садки. Тому нам краще жити там, аніж на Русі, де ми нічого не маємо, де заново доведеться і хати ставити, і на господарство стягатися.

Іван С і р к о. Не вірю я, щоб рідної землі ви не любили, щоб рідну мову забували, покинули народ свій, жили б бусурманами. А хати що ж? Хати можна збудувати, і сади мати, і господарства мати. Немає чого йти вам на чужину.

Звільнений. А ми підемо!

Звільнені. Підемо!

— Ми вже звикли до того краю!

— Наші діти там родилися.

Іван Сірко (стримує себе). Ну що ж, хто бажає, нехай іде з нами, хто хоче до Криму—не будемо затримувать. Звільнені. Ми підемо до Криму. (Ідуть).

Шевчик відбирає невипиту чарку й випліскує з неї мед-горілку. Іван Сірко (дивиться їм услід). Шевчику, наливай!

Шевчик швидко наповнює кухоль, подає Сіркові. Той жадібно випиває. За

кошовим стежать посли.

Дзеня (до Сірка). І ти не приборкаєш оцих недолюдків, оцих відступників? Та тебе ж за це сам бог покарає. Ти не матимеш успіхів у боях. Татари вбили твого сина. Татари тримали в полоні твою дочку. А ти до лютих ворогів відпускаєш сатанинське насіння, щоб воно множилось...

Іван Сірко (п'яніючи). Не буде множитись!

Дзеня. Накажи козакам, нехай доженуть і всіх... до єдиного... як бур'ян.

Іван С і р к о. Як бур'ян... біля байраку...

Щербак. Іване Сірко, подумай добре, щоб не каявся потім.

Іван Сірко (уперто). Як бур'ян!..

Щербак виходить.

(Скидає шапку, дивиться услід людям, які пішли до Криму, з болем промовляє). Простіть нас, братіє, а самі спіть у цьому степу до страшного суду господнього, замість того щоб розмножуватись вам у Криму між бусурманами на наші християнські молодецькі голови і на свою вічну без хрещення загибель! (Помовчав, одягнув шапку, гукає). Шевчику! (Протягає кухоль).

Шевчик (нерішуче). А чи не забагато буде?

Іван Сірко. Наливай! Вип'ю... за душі християнські...

Шевчик наливає. Сірко хоче випити, а протопоп Дзеня кладе руку на кухоль.

Д з е н я. Зажди, кошовий отамане Іван Сірко! Ти не дав відповіді гетьману. А за неслухняність він може одібрати в тебе отаманську булаву.

Іван Сірко (дивиться на Дзеню. В очах гнів). У мене?.. Булаву? П'ю на тому, що мені не віддати булави Іванові Самой-ловичу. Силою в мене Самойловичу булави не взяти! (Випиває кухоль єдиним духом.)

Квітковський. Цікаво... Це дуже цікаво!

Дзеня. Забуваєш, кошовий отамане, що в гетьмана є друг — воєвода, князь Григорій Ромодановський... І є ще один заступник...

Іван Сірко. Государ?

Дзеня. Великий государ і великий князь Олексій Михайлович — Великої, Малої і Білої Росії самодержавець.

Іван Сірко. Погрожуєш? (Розлючений наступає на протопопа). Мені?.. Кошовому?

Дзеня. Отямся, Іване! Не відаєш, що робиш?

Іван Сірко (хапає протопопа за барки.) Стращати гетьманом? Стращати государем? Та я можу зараз відрубати твою дурну голову...

Дзеня. Божевільний! Ти забув, що посли недоторкані особи!..

Іван Сірко. Шевчику, подай-но мені шаблю! Квітковський. Цікава історія...

Іван Сірко. Що?! Історія? (Хапає за чуба Квітковсько-го). Ось я тобі покажу, які історії бувають.

Дзеня. Він перепився! Його треба зв'язати! Гей, козаки! (Втікає).

Іван Сірко (вовтузить Квітковського). Оце тобі історія... Запам'ятай і передай своєму гетьманові Самойловичу...

Квітковський. Пусти... Пусти мене... Я... Я недоторкана... Я особа...

Іван Сірко. ...Якщо приїде до нас у Січ та війську вклониться... Ось так! (Нагинає Квітковського). Ось так!..

Квітковський. Згляньсь, кошовий... Сірко... Я... Я гетьманський посланець...

Іван С і р к о. Як уклониться тричі — буде гетьманом, а не приїде до нас Самойлович... (Сідає на нього верхом, б'є плазом шаблі).

Входить Щ е р б а к.

Щ е р б а к. Отамане, що робиш?

Отямився Іван Сірко, випустив Квітковського.

Квітковський. Я... Я недоторкана особа... Я скаржитимусь гетьману...

Іван Сірко. Уб'ю!..

Квітковський вибігає.

Тьху! І де вони взялися, чортові душі, на мою голову?

Щербак. Іване! Вже козаки помчали в степ... Зараз проллється кров...

Іван Сірко. Кров?.. Яка кров? Про що ти говориш?

Щербак. Кров дітей невинних... матерів-кримчанок, яких звелів ти порубати, мов бур'ян.

Іван Сірко. Дітей?.. Матерів?..

Шевчик. Великий гріх береш на свою душу. Опам'ятайся! Іван С і р к о. Та що ж я, хан татарський, щоби дітей... під ніж?

Щербак. Вирішуй... Час не жде...

Іван Сірко. Нехай у рідному краї живуть усі... три тисячі... Таке моє веління! (Кричить). Гінців! Хай птахами летять... Не мусить кров пролитись людей не винних...

Щербак. Сам усе зроблю. У мене бистрий кінь. (Швидко виходить).

Іван Сірко. Рубати... Кого рубати? Дітей і матерів... Чи зайвий кухоль випив? Чи розпалили мене гетьманські посланці? Чи, може, розум помутився мій? Хмільної браги дав ти мені, Шевчику, хмільної!..

Шевчик. Дивлюсь на тебе... Загубити стільки люду. Як потім можна в світі жити?

Іван С і р к о. А може, мене, Шевчику, бої втомили? Адже оце в Криму була... п'ятдесят п'ята битва. І мабуть... остання.

Шевчик. Остання? Хіба ти не збирався в похід? Хіба ти не хотів провідати султана?

Іван Сірко. Вже не ходить мені в походи... Старію... Пора... на відпочинок.

Шевчик. Проспишся, і непотрібні думки...

Іван С і р к о. Ні, такого довіку не забути. (Підвівся, дивиться у степ). Бачиш?.. Доганяє вершників Щербак.

Шевчик. Добрячий кінь. Швидкий, як буря.

Іван Сірко. Слава богу! (Перехрестився). Не проллється кров!..

Завіса

КАРТИНА ВОСЬМА

Хутір Грушівка. Та ж хата, квіти. У садку — вулики. Той же могутній явір, а за садом — краєвид Дніпра: луги, ліси, гаї, дальні гори. На всьому вже

позолота ранньої осені.

На тину Іван Сірко розвішує рибацьку сіть. Поряд стоїть Софія.

Софія. Я вже знаю, що ти віддав мого брата... на смерть. Іван Сірко. Не я віддав... Така була воля ради Запорозької.

Софія. Зранив ти моє серце...

Іван Сірко. Розумію... Рідний брат... Ну, бачу, не все ти знаєш про нього... Може, колись розкажу...

Софія (пильно дивиться на чоловіка). І знову болю мені завдаєш.

Іван Сірко. А це ж ти про що?

Софія. Прибули від тебе гінці до Мерефи. Я зібрала родичів, подружок Марії, сватів... Я летіла сюди, мов на крилах... У дорозі не могла ні їсти, ні спати... Все думала... як зустрінуся з вами... Пожалій!.. Не муч!.. Скажи мені правду, де наш син?

Вбігають дівчата з криком: "Ідуть... Ідуть!" Обнімають Софію.

Іван Сірко. Ну, ось уже й гості...

З'являються молодий з молодою, бояри, дружки, світилки, свахи. Співають:

"Де ти, синку, був, був? Що ти, синку, чув, чув?" "Був я у церковці, Держав вінок на головці, Ще й срібну обручку — Марію за ручку!"

Софія. Заходьте, любі діти, до хати. (Бере хустку навскоси, дає один кінець молодим, веде їх до хати).

За ними йдуть весільні гості. Останнім переступає поріг Іван Сірко. У вулиці з'являється Оксана.

Оксана. Гуляють... А я нічого робити не можу. Нудно мені, тоскно. Так часом тоскно, що я ладна померти. Але не можу звідси нікуди вирушати. Тут буду... довіку... довіку... Чи біля річки зупинюся, чи до гаю піду, а Роман так і стоїть у мене перед очима. Часом навіть голос його чую, і я тоді кам'янію, прислухаюся, і йду, і йду тією стежкою, щоб довше вчувався мені той голос. Все думаю про нього, все пригадую, що він говорив мені, як мріяли ми з ним у парі жити. А серце моє щемить, наче його щодня жалять кропивою... Ходжу, мов у тумані страшному, день у день, день у день... І ніякого просвітку не бачу. Порожньо в моєму серці. Темно в моїй душі. Одна тепер зосталася. Навіки одна... І

ніщо мені не миле. Ніхто не милий... І сама вже я, мов свічка, догораю... (Зникає).

Чути далекий тупіт копит.

Софія (швидко виходить з хати). Господи! Діждалася з походу сина... Діждалася...

Поруч неї стоїть Іван Сірко. Іван Сірко. Не підвели-таки.

Затих кінський тупіт. Софія. А чому ж не бачу... (Дивиться на чоловіка). Іван Сірко. Зустрічай, Софіє, гостей.

Входять Щербак, Шевчик, Перепелиця і Дальгат з подарунками.

Перепелиця. Ми не спізнилися? Іван Сірко. Вчасно. С о ф і я. А де ж Роман?

Шевчик. Як? Хіба ти не сказав їй, Іване Сірко, що послав сина гінцем до кримського хана?

Софія. До хана? Ти його послав до хана? Та він же може занапастити...

Шевчик. Не посміє! Його людей у нашому полоні тринадцять тисяч душ...

Іван Сірко. Запрошуй, Софіє, дорогих гостей.

Шевчик. Зажди, Іване Сірко, дай упоратися нам з гостинцями. Це для молодої, а це тобі, мати, від нас... сукню пошиєш.

Софія (взявши подарунки, вклоняється). Заходьте. Ми дуже раді вам! (Іде до хати).

Іван Сірко. Велика для мене радість приймати таких гостей.

Шевчик. Дорогою Дальгат хвалився нам, що він іще ніколи не гуляв на українському весіллі.

Дальгат. Це правда, кошовий отамане... Не доводилось...

Іван С і р к о. То погуляєш... 5Ґ так вас ждав...

Шевчик. Ну, а ти, Іване? Може, знову повернешся на Січ?

Іван Сірко. Одвоювався...

Щербак. А ми з Шевчиком збираємося у похід.

Шевчик. Еге ж. Хочеться мені бодай одним оком глянути на султанські гареми у замку Топ-Капу.

Іван Сірко. Знаю тебе, гульвісу.

Щербак. Боюсь, що якась туркеня причарує.

Шевчик. А що? (Пройшовся по-молодецькому). Козак нічогенький!.. Ще як бровою поведу, як оком підморгну...

Щербак. Бісова душа... Ти, мабуть, за весь свій вік жодної молодиці не приголубив.

Шевчик. Ні, було... Замолоду... свою жінку голубив. А тепер, може, якусь туркеню в гаремі зустріну, то побавлюся трохи.

Тільки ти, Іване Сірко, не думай, що я про тебе забуду. Я тобі звідти подарунок привезу.

Іван Сірко. Подарунок?

Шевчик. Еге ж. Люльку... султанську.

Іван Сірко. Від доброї люльки не відмовлюсь.

Шевчик. Дістану! От щоб я вмер, дістану!

Іван Сірко. Далекий край — Туреччина.

Щербак. А хіба ми дороги не знаємо? Хіба не ти, Іване Сірко, нас туди водив?

Іван Сірко. Було колись, та минулося. А дорога справді знайома. (Глянув на друзів). Що ж, браття, пора нам і за стіл сідати.

Всі заходять до хати. Чути пісню:

Ти ж казала, моя нене, Що не віддаси мене, А тепер маєш дати, Скажи ж мене змалювати. В сінечках — на дверечках, У світлоньці — на стіїюпьці, Як на стіночку глянеш, То й донечку згадаєш.

Входить Оксана, слухає пісню.

Ти ж казала, моя нене, Що не забудеш мене, А тепер, моя нене, Надивляйся на мене, Надивляйся і наговоряйся, Бо вже піду я від тебе...

Оксана. Веселяться... А я блукаю, мов неприкаяна... Місця собі не знаходжу. (Приглядається). Хто ж то? Ага, друзі Сіркові: Щербак, Шевчик, Перепелиця. А хто ж четвертий? А втім, хіба не все одно?

Гуляють... І тітка Софія веселенька... Не сказав їй правди. Пожалів... А хто мене пожаліє? Хто? Сама з своїм горем криюся... І просвітку ніякого... І надій ніяких... То навіщо жити? (Відійшла од вікна). Тяжко мені... тяжко. І в грудях давить... До річки піду... На воду дивитимусь. (Затрималась. Слухає пісню).

Де ж у цій хаті восковї лави,

Що нас привощили, надвір не пустили.

Зробимо ми славу, та вломимо лаву,

Будуть лаву поправляти,

Нас виведуть погуляти.

Оксана зникає.

З хати виходять весільні гості. Молоду супроводжує дружка, а молодого — старший староста. За ними — гості.

В с і (співають). ...А по двору походитися, На боярів подивитися,

Чи високї підбори, Чи чорнї брови, Чи убогі, чи багаті, Чи є із ким погуляти.

Грають музики. Молодий стає до танцю з молодою. Бояри—з дружками та світилками. Іван Сірко з друзями дивиться на гостей. Включаються до танців

запорожці й Дальгат.

Іван Сірко (підходить до Софії). Ходімо, чи що?

З'являється Оксана, дивиться на Сірчиху. Софія припиняє танець, стривожено підходить до дівчини.

Оксана (нещадно). Танцюєте?.. Вам плакати... ридати треба!

Іван Сірко. Отямся! С о ф і я. Не приїде... Роман... Оксана. Ніколи... Ніколи не приїде! Софія. Іване!.. (Хитнулася).

До неї підбігають Максим і Марія, садовлять на стілець.

Оксана (відчайдушно). Люди, вбийте мене! Я не хочу без нього жити на світі. Не хочу мучитись...

З риданням вибігає.

Іван Сірко. Доженіть її.

Софія (знесилено). Нема... Романа... Синочка мого... Іван Сірко. Слаба ти... Не міг сказати правди... Боявся за твоє здоров'я.

Софія. Маленьким його колисала...

Іван Сірко. Тяжко тобі, Софіє, бачу... Та не тільки ж наш... Багато синів... полягло.

С о ф і я. А то ще траву жала, а він у річці купався... Здоровенький такий, смуглявий... Підплив до берега...

Марія. Мамо! Заспокойтеся!

Софія. Додому... В Мерефу... Там житиму... (Підвелась, дивиться чоловікові в очі). Не можу тут...

Іван Сірко (не витримав погляду). Розумію...

Софія. Зараз хочу вирушати. Прощай, Іване... Навіки!..

Іван Сірко. Прощай, Софіє! (Стає навколішки, кланяється їй).

Софія йде. Хитнулась, вхопилася за тин. До неї кидається Марія.

Марія. Мамо! Ма-а-а!.. (Веде її до хати).

Максим (до Сірка). Батьку! А може, повернемося до Ме-рефи? Там хата добра, і садок, і пасіка.

Іван Сірко. Лишаюсь тут... Біля великої води свій вік доживатиму!

Перепелиця вносить квітчасту Оксанину хустку, розстеляє на ослоні.

З атемнення

КАРТИНА ДЕВ'ЯТА

Та ж декорація.

Роз'їхались гості. Тихо й сумно на подвір'ї. Світить місяць, сріблить Дніпро.

Де-не-де горять по ньому далекі рибальські вогники. В сяйві місяця сидить Іван Сірко у вишиваній сорочці — тій самій, що подарувала йому колись Ярина Кардані.

Іван Сірко (співає).

Ой чого ти, дубе, На яр похилився? Ой чого, козаче, Не спиш, зажурився? Гей, мене чарують Зорі серед ночі, Не дають заснути Серцю карі очі. Гей, лети, мій коню, Степом і ярами, Розбий мою тугу В бою з ворогами!

От і лишився сам... Як уві сні. Та ще Дніпро зі мною... осяяний... І хвиля не грає. І чайки мовчать. Знову ти, Ярино, в думках моїх. Мила моя, дорога! Кожна стежка, кожний горбик, і скелі оці, і Дніпро — все тут нагадує про тебе. Та я, мабуть, одразу б і помер, коли б виїхав звідси... Чуєш, Ярино? Зіркою променистою ввійшла ти в моє життя, і світ мені розкрився ясний, радісний, невідомий... Шкода тільки, що так мало довелося нам пожити разом... І голос твій пам'ятаю. Я б одразу його пізнав серед тисяч голосів... Я любив тебе, Ярино. Думав, і думаю, і жду тебе... жду... жду...

В сяйві місяця біля могутнього явора з'являється образ Ярини.

(Не відриваючи очей, дивиться на неї). Прийшла... Отак і стій. Дивитимусь на тебе. (Кілька секунд не зводить з неї очей). Бач, ти, мабуть, і не знаєш, що в нашій хаті справляли весілля... Були мої друзі — Шевчик, Щербак, Перепелиця. Ти їх знаєш. Друзі мене навіщатимуть. І курінні отамани, і прості воїни-за-порожці гостюватимуть у мене, як повернуться з турецької землі. Тільки хто знає, скільки їх поляже у поході. Люльку мені обіцяв Шевчик... Султанську... А ще хочу тобі сказати, Ярино, як мені було боляче, коли від'їздили в Мерефу Софія і дочка моя. Кликали й мене, та хіба ж я міг звідси... Але чому ти мовчиш? Чому мовчиш?

Ярина зникає. Схиляється Іван Сірко на бандуру, застигає в горі великому... Потім підводить голову. Стоять його друзі, стоять воїни запорозькі. В одного перев'язана голова, у другого — рука, у третього визирає скривавлена пов'язка на грудях.

Вдивляється в обличчя воїнів кошовий, гадаючи, що перед ним іще одне видіння. Та запорожці не зникають. Ось підходить до нього давній і вірний друг Шевчик, розмотує шовкову тканину, виймає з неї оздоблену різьбою і дорогоцінним камінням люльку.

Шевчик. Султанська!..

І обнялися друзі бойові...

Іван Сірко. Браття мої дорогі! Рицарі хоробрі! Діждався... Та який же я радий бачити вас після важкого походу. Хоч і прибився я тепер до хатнього берега, але душа моя, думи мої з вами! Знаю, вірю, згадають колись нас потомки добрим словом. І Січ Запорозьку згадають, і товариство наше... І як любили ми землю рідну, як захищали її від ворогів.

Стоять бойові друзі, а пісня все ще звучить, лине, наростає, як біль змученого серця, як зойк і стогін зараненої, але все ще живої душі.

Завіса

Листопад, 1956—1962 рр.